

Iredentinis diskursas Tarybų Lietuvos spaudoje 1941–1945 metais: nuo teritorinių pretenzijų iki „lietuviškų žemių sujungimo“

Rubenas Bukavickas

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Herkaus Manto g. 84, Klaipėda
el. p. rubenas.bukavickas@gmail.com

Santrauka. Remiantis 1941–1945 m. Tarybų Lietuvos periodine spauda, straipsnyje analizuojama Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzijų į iredentines teritorijas raiška nuo Vokietijos karo su Tarybų Sąjunga pradžios iki Tarybų Lietuvos atkūrimo, t. y. iki 1945 m. pabaigos. Atskleidžiama, kada ir kaip buvo aktualizuotas lietuviškas iredentizmas ir kas turėjo įtakos jo raiškai, analizuojamas Tarybų Lietuvos iredentinis diskursas, jo kaita bei Tarybų Lietuvos atkūrimo ir jos teritorinės transformacijos Antrojo pasaulinio karo pabaigoje aplinkybės. 1944–1945 m. iš esmės kūrėsi nauja Tarybų Lietuva su Vilniumi ir Klaipėda. Tad šiame straipsnyje tyrimas orientuotas į Lietuvoje „tradiciskai“ iredentinėmis laikytas teritorijas lietuviškų žemių vakariniame pakraštyje – į Klaipėdos kraštą ir kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį dešinėje Nemuno upės pusėje.

Esminiai žodžiai: Antrasis pasaulinis karas, Tarybų Lietuva, Lietuvos TSR, Rytų Prūsija, Klaipėdos kraštas, iredentizmas, iredentinis diskursas.

Abstract. Based on the Soviet Lithuanian periodical press of 1941–1945, the article analyzes the expression of territorial claims of the Soviet Lithuanian leadership from the beginning of the war between Germany and the Soviet Union until the restoration of Soviet Lithuania in 1945. The article explains when and how the Lithuanian irredentism was actualized and how its form evolved. The irredentist discourse of Soviet Lithuania is analyzed in the light of the circumstances of the restoration and territorial transformation of Soviet Lithuania at the end of World War II. In fact, in 1944–1945, new Soviet Lithuania was created, which included Vilnius and Klaipėda. Therefore, the article focuses on the “traditionally” dominant territories on the

western side of the Lithuanian lands, namely, Klaipėda region and another part of East Prussia beyond the Nemunas River.

Keywords: World War II, Soviet Lithuania, Lithuanian SSR, East Prussia, Klaipėda region, irredentism, irredentist discourse.

Įvadas

Istorikas Česlovas Laurinavičius yra pastebėjęs, kad „Lietuvos tautinės valstybės genezės ir egzistencijos problema moksliniu požiūriu tebėra per daug menkai atskleista“¹. Iki šiol lietuviškoje istoriografijoje daugiausia dėmesio buvo skirta nepriklausomos Lietuvos valstybės susikūrimo prielaidų arba Nepriklausomybės praradimo 1940 m. analizei. Lietuvos valstybingumo raida po 1940 m. netiriama, argumentuojant tuo, kad Tarybų Lietuvos, įėjusios į Tarybų Sąjungos sudėtį, teisinė padėtis nėra susijusi su Lietuvos valstybingumo tęstinumu². Šiame kontekste Klaipėdos krašto³, įtraukto į Tarybų Lietuvos sudėtį, padėties vertinimą nusako tai, kad Lietuvos Respublikos suverenitetas Klaipėdos kraštui yra siejamas ne su Tarybų Lietuva, bet su tarpukario Lietuvos Respublika. Motyvuojama, kad 1939 m. Lietuva neparado teisių į Klaipėdos kraštą, „<...> o Sovietų Sąjunga neįgijo tokių teisių neteisėtai aneksuodama visą Lietuvą, įskaitant ir Klaipėdos kraštą“⁴.

Sovietmečiu buvo neigtas Tarybų Sąjungos 1940 m. įvykdytos Lietuvos aneksijos faktas, tad, laikantis Tarybų Lietuvos tęstinumo iš tarpukario Lietuvos Respublikos pozicijos⁵, Tarybų Lietuvos atkūrimas 1944–1945 m. buvo traktuojamas kaip jos išvada-

---

¹ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Modernių lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės. Pirmą XX a. pusę. Iš: *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Mokslinis redaktorius Č. Laurinavičius. Vilnius, 2013, p. 13.

² MAKSIMAITIS, Mindaugas; VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, 1997; BAUŽA, Česlovas; SETKAUSKIS, Petras. *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas*. Vilnius, 2002, p. 7.

³ Šiame straipsnyje „Klaipėdos krašto“ sąvoka vartojama kaip istorinė kategorija. 1939 m. kovo 22 d. sutartimi Lietuvos Respublikai „perleidus“ Klaipėdos kraštą Vokietijos reichui ir 1939 m. gegužės 1 d. Klaipėdos kraštą įtraukus į Vokietijos reichio Rytų Prūsijos provincijos Gumbinės apygardą, nustojo galioti Klaipėdos krašto konvencija. Žr. plačiau: Gesetz über die Wiedervereinigung des Memellandes mit dem Deutschen Reich. *Reichsgesetzblatt, Teil I*, 23. März 1939, Nr. 54, S. 559; Verordnung über das Inkrafttreten von Rechtsvorschriften aus dem Geschäftsberich des Reichsministers der Justiz im Memelland. *Reichsgesetzblatt, Teil I*, 28. April 1939, Nr. 81, S. 849.

⁴ ŽALIMAS, Dainius. *Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės*. Vilnius, 2005, p. 305–306.

⁵ Lietuviškoje sovietinėje istoriografijoje 1940 m. liepos 21 d. Lietuvos Respublikos „paskelbimas“ tarybine buvo traktuojamas kaip Tarybų valdžios atkūrimas, argumentuojant tuo, kad 1918 m. gruodžio 16 d. Vilniuje jau buvo paskelbtas manifestas apie Tarybų valdžios Lietuvoje perėmimą. *Советская Литва*. Вильнюс, 1980, с. 57, 65.

vimas, o Klaipėdos krašto įtraukimas į Tarybų Lietuvos sudėtį – kaip vieno iš Vokietijos agresijos prieš tarpukario Lietuvos Respubliką padarinių eliminavimas⁶. Tokiu būdu teoriškai buvo panaikinta teisinė kolizija, atsiradusi dėl to, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigoje į Tarybų Lietuvos sudėtį buvo įtrauktas Klaipėdos kraštas, kuris pagal 1940 m. Lietuvos TSR Konstituciją jai nepriklausė. Kita vertus, Tarybų Lietuvos išvadavimas buvo parodytas kaip svarbiausias įvykis Lietuvos valstybingumo raidoje. Antrasis pasaulinis karas ir jo rezultatai buvo ideologiškai pateikiami kaip konstanta, jog Lietuvos valstybingumas galėjo būti apgintas ir išsaugotas tik tada, jei Lietuva įeis į Tarybų Sąjungos sudėtį⁷. Sovietmečiu ypač buvo pabrėžiamas Lietuvos komunistų partijos vaidmuo vykdamas „kovą su hitleriniais okupantais“⁸. Komunistų partija vaizduota kaip pergalės prieš „vokiškuosius grobikus“ organizatorė ir vadovė⁹, o jos nuopelnas – „visų lietuviškų žemių su Vilniumi, Kaunu ir Klaipėda sujungimas į vieną Tarybų Lietuvos valstybę“¹⁰.

Posovietinėje istoriografijoje Tarybų Lietuvos atkūrimas ir Klaipėdos krašto įtraukimas į jos sudėtį buvo nagrinėti epizodiškai. Klaipėdos krašto tapsmas Tarybų Lietuvos teritorijos dalimi, nekvestionuojant Tarybų Lietuvos teritorinės sudėties transformacijos Antrojo pasaulinio karo pabaigoje teisėtumo, buvo nagrinėjamas remiantis Sąjungininkų konferencijose priimtais nutarimais. Tokia tyrimo prieiga labiau tinka Lietuvos teisėms į Klaipėdos kraštą argumentuoti, nei atsakyti į klausimus, kokios pozicijos vokiečių okupuotos Tarybų Lietuvos ir iredentinių teritorijų atžvilgiu laikėsi Tarybų Lietuvos vadovybė¹¹ Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karo metu bei jam pasibaigus ir kaip buvo įgyvendinami jos siekiai. Siekiant geriau suprasti tiek Tarybų Lietuvos atkūrimo ir jos teritorinės sudėties pasikeitimo 1944–1945 m. aplinkybes, tiek Klaipėdos krašto padėtį pirmaisiais pokario metais bei ten vykusias sociokultūrinės ir socioekonominės transformacijas, svarbu atsakyti į keliamus probleminius klausimus.

⁶ Šiame straipsnyje „Tarybų Lietuvos“ sąvoka vartojama kaip Lietuvos TSR sinonimas, bet ne kaip teisinė kategorija. „Tarybų Lietuvos“ sąvoka vartojama Lietuvos TSR teritorinėms riboms pagal 1940–1941 m. padėtį pabrėžti. Tokiu būdu straipsnyje išryškinama ne Vilniaus ir Vilniaus krašto, bet Klaipėdos krašto ir kitos Rytų Prūsijos dalies anapus Nemuno priklausomybės Tarybų Lietuvai problema.

⁷ PALECKIS, Justas. *Ką davė tarybų valdžia Lietuvos darbo žmonėms*. Vilnius, 1947; GEDVILAS, Mečislovas. *Lemiamas posūkis. 1940–1945 metai*. Vilnius, 1975, p. 306–307.

⁸ *Советская Литва*. Вильнюс, 1980, c. 95.

⁹ *Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda 1941–1944 (iki Lietuvos TSR išvadavimo)*. Vilnius, 1955, p. VI; BERNATAVIČIUS, P. Lietuvos komunistai kovoję prieš vokiškuosius fašistinius grobikus Didžiojo Tėvynės karo pabaigoje (1944 m. sausis – 1945 m. gegužė). *LTSR aukštųjų mokyklų ir Partijos istorijos instituto prie LKP CK mokslo darbai, LKP istorijos klausimai*, t. 4, 1964, p. 74; Lietuvos TSR. *Didžiojo Tėvynės karo laikotarpis (1941–45)*. Iš: *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 6. Vilnius, 1980, p. 611.

¹⁰ SNIEČKUS, Antanas. *Su Lenino Vėliava. Straipsniai, kalbos ir pranešimai*. T. 2, 1970–1974. Vilnius, 1977, p. 97.

¹¹ Šiame straipsnyje Tarybų Lietuvos vadovybė suprantama kaip aukščiausiųjų Tarybų Lietuvos valdžios organų – Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto, Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir Liaudies komisarų tarybos – pirmieji asmenys. Nuo karo tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos pradžios 1941 m. iki Raudonosios armijos Vilniaus užėmimo 1944 m. Tarybų Lietuvos vadovybė rezidavo Tarybų Sąjungos teritorijoje (daugiausia Maskvoje), kur atstovavo Lietuvos TSR.

Straipsnio tikslas – atskleisti Tarybų Lietuvos vadovybės teritorinių pretenzijų į iredentines teritorijas raišką bei Tarybų Lietuvos atkūrimo ir jos teritorinės transformacijos klausimų problematiką¹². Akcentuotina, kad Tarybų Lietuvos vadovybės pasisakymai Klaipėdos krašto ir kitos Rytų Prūsijos teritorijos dalies dešinėje Nemuno upės pusėje¹³ (toliau – kita Rytų Prūsijos teritorijos dalis anapus Nemuno) priklausomybės, Tarybų Lietuvos atkūrimo ir jos teritorinės transformacijos klausimais yra analizuojami daugiausia remiantis 1941–1945 m. Tarybų Lietuvos periodine spauda.

Straipsnyje keliami uždaviniai: atskleisti lietuviško iredentizmo raidą nuo jo susiformavimo iki Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karo pradžios, Tarybų Lietuvos iredentizmo raišką ir jo bruožus bei veiksnius, turėjusius įtakos Tarybų Lietuvos vadovybės retorikai 1941–1944 m.; išanalizuoti iredentinio diskurso formavimąsi ir jo transformacijas, taip pat Tarybų Lietuvos atkūrimo ir „lietuviškų žemių sujungimo“ 1944–1945 m. probleminius klausimus.

Metodologinį tyrimo pagrindą sudaro kokybinės turinio (*content*) ir diskurso analizės metodai. Pagrindinė analizės medžiaga – Tarybų Lietuvos vadovybės viešai publikuoti pasisakymai – analizuojama tiek konkretaus teksto, tiek geopolitiniame kontekste.

---

¹² Antrojo pasaulinio karo metais Tarybų Lietuvos vadovybės deklaruota politika, kuria siekta įtraukti visas lietuvių gyvenamąsias žemes į Tarybų Lietuvos sudėtį, šiame straipsnyje suprantama kaip Tarybų Lietuvos iredentizmas, o tokios politikos raiška – kaip iredentinis diskursas.

¹³ Iredentiniame diskurse Tarybų Lietuvos vadovybė vartojo tik „Rytų Prūsijos“ ir „Klaipėdos krašto“ sąvokas arba jas atitinkančius istorinius sinonimus, t. y. „Rytprūsių“ ir „Klaipėdos“ sąvokas. Tarybų Lietuvos vadovybė nevartojo lietuviškam iredentizmui būdingo „Mažosios Lietuvos“ termino. Tai galima paaiškinti tuo, kad oficialių pareigūnų kalbai būdingas ne istorinių pavadinimų, bet teisinių kategorijų vartojimas. Tarybų Lietuvos vadovybė skyrė Klaipėdos kraštą nuo Rytų Prūsijos, nors šias teritorijas laikė Vokietijos reicho dalimis. Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzija į kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno turi būti suprantama kaip jos pretenzija į lietuvių gyvenamąsias žemes anapus Nemuno, t. y. į Tilžės, Ragainės, Lankos, Labguvos ir Pilkalnio apskritis. Tokia lietuvių gyvenamųjų žemių padėtis buvo lokalizuota tarpukario Lietuvoje. Žr. plačiau: VILEIŠIS, Vincas. *Tautiniai santykiai Maž. Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*. Kaunas, 1935, p. 168.

Lietuviško iredentizmo ištakos ir raida iki Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karo pradžios

Analizuojant Tarybų Lietuvos vadovybės teritorinių pretenzijų raišką iredentiniame diskurse pirmiausia reikia apžvelgti lietuviško iredentizmo¹⁴ raidą nuo jo formavimosi pradžios iki Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karo pradžios 1941 m.

Iredentizmo ideologija parentą valstybės politiką, kaip iredentą¹⁵, Klaipėdos kraštui pirmasis pritaikė žurnalistas Rudolfas Valsonokas, tačiau ne Lietuvos, bet istorinei Vokietijos „Drang nach Osten“ politikai, ir siejo ją su Vokietijos pastangomis susigrąžinti Versalio sutartimi nuo jos atskirtą Klaipėdos kraštą. Vokietijos iredentos politiką Klaipėdos krašte vykdė čia veikusios vokiškos arba provokiškos partijos. Anot R. Valsonoko, „<...> artimiausias iredentos tikslas – pakasti lietuviybės pamatus Lietuvos pajūry¹⁶. Panašią, tačiau priešingą Vokietijai politiką Klaipėdos krašto ir vokiečių tautinės grupės atžvilgiu vykdė tarpukario Lietuva, o vėliau ir Tarybų Lietuva.

Lietuviško iredentizmo atsiradimas yra siejamas su XIX a. pabaigoje susiformuota „lietuviško pasaulio“ erdvės koncepcija, parenta lietuviškai kalbančių gyventojų apgyvendintos teritorijos Rusijos imperijoje ir Prūsijoje bendryste. Pagal šią koncepciją, „Didžiosios Lietuvos“ samprata apėmė lietuvių gyvenamąsias žemes Rusijos imperijoje, o „Mažosios Lietuvos“ – Rytų Prūsijoje. Šių, „vieningos“ Lietuvos, dalių atsiradimą lėmė lietuviškasis istorinis naratyvas, kuriame „vokiečiai“ buvo kaltinami dėl Lietuvos suskildymo į dvi dalis. Toks istorinio pasakojimo pobūdis, kaip nurodo V. Safronovas,

¹⁴ Terminas „iredentizmas“ yra kilęs iš itališko žodžio „irredento“ (neišvaduotas). Iredentizmas – tai nacionaliniu, etniniu ar istoriniu pagrindu grindžiama teritorinė pretenzija; tai procesas, kurio metu egzistuojančios valstybės teritorijos dalis atsiskiria nuo jos ir susilieja su kita dalimi, bet atsiskyrimo procese teritorijos lieka nesusijungusios. Iredentizmo reikšmė tarptautiniuose santykiuose kelia nacionalizmo augimo, etninių konfliktų atsiradimo ir karo pavojų, nes iredentinis judėjimas visada skatina paimti teritoriją iš kitos valstybės. Šiandien iredentizmas suprantamas kaip dominuojančios etninės grupės pastangos sutelkti savo etninei grupei priskiriamas mažesnes grupes vienos valstybės ribose. Iredentizmo ideologija yra taikoma įvairiems nacionalistiniams judėjimams, pavyzdžiui, pangermanizmui, panslavizmui, panhelenizmui, panitalizmui ir kt. [žiūrėta 2018 04 22] Prieiga per internetą: <<https://www.britannica.com/topic/irredentism>>. Iredentizmo ideologija taip pat yra siejama su šiuolaikinėse Centrinės ir Rytų Europos šalyse vykdoma nacionaline politika. Žr. plačiau: PIRRO, Andrea L. P. *The Populist Radical Right in Central and Eastern Europe. Ideology, impact, and electoral performance*. New York, 2015, p. 39–46. Lietuviškame tarptautinių žodžių žodyne iredentizmo apibrėžimas taikomas tik Italijoje XIX a. pab. – XX a. pr. vykusiam politiniam ir visuomeniniam judėjimui dėl visų italų gyvenamųjų žemių išvadavimo ir jų prijungimo prie Italijos apibūdinti. Žr. plačiau: *Tarptautinių žodžių žodynas*. Redaktorė D. Svetikienė. Vilnius, 2013, p. 365.

¹⁵ „Iredentos“ sąvoka reiškia valstybės, partijų arba politinių judėjimų politiką, nukreiptą į tautos, nacijos ar etninės grupės suvienijimą vienos valstybės ribose. Kitaip tariant, iredenta reiškia etniniu požiūriu homogeniškų teritorijų įtraukimą į jas telkiančios, tokios pat etninės grupės daugumą sudarančios valstybės sudėtį. Klaipėdos krašto atskyrimas nuo Vokietijos ir krašto perdavimas Vokietijai buvo analogiški. 1919 m. Versalio ir 1939 m. Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai sutartys buvo sudaromos prieš šią teritoriją valdžiusių valstybių valią. Kita vertus, teisių į Klaipėdos kraštą perėjimas iš vienos valstybės kitai buvo įformintas teisės aktais. Nors teisių perėjimas nesukėlė karinių konfliktų, tačiau lėmė tarpvalstybinių santykių įtampą.

¹⁶ VALSONOKAS, Rudolfas. *Klaipėdos problema*. Vilnius, 1989, p. 319–320.

„<...> vertė esamą Lietuvos „suskilimą“ priimti kaip laikiną ir skatino kelti klausimą, kiek ilgai jis tęsis“¹⁷.

„Didžiosios“ ir „Mažosios“ Lietuvos sujungimo idėja iškilo Pirmojo pasaulinio karo metu, kai dėl karo veiksmų buvo pažeistas Rusijos ir Vokietijos tarpvalstybinės sienos *status quo*¹⁸. Karo metu išryškėjo du priešingi „Didžiosios“ ir „Mažosios“ Lietuvos sujungimo scenarijai. Jei Rusija laimėtų karą prieš Vokietiją, tai „Mažoji Lietuva“ turėtų būti prijungta prie carinės Rusijos sudėtyje buvusios „Didžiosios Lietuvos“, jei Vokietija – tai „Didžioji Lietuva“ turėtų tapti Vokietijos dalimi. Taigi abiem atvejais tikėtasi, jog Lietuva bus suvienyta, tačiau skirtingose politinėse erdvėse – Rusijos imperijos arba Vokietijos reicho sudėtyje¹⁹.

1917–1918 m. žlugus didžiosioms Europos monarchijoms, susidarė palankios sąlygos naujoms nacionalinėms valstybėms kurtis. 1924 m. Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, lietuviškasis iredentizmas neišnyko, o nesėkminga Klaipėdos krašto lituanizavimo politika paveikė lietuviško iredentizmo raišką Rytų Prūsijos teritorijos atžvilgiu taip, kad ji tapo marginaliniu reiškiniu. Be to, nuo XX a. 4-ojo dešimtmečio pradžios Lietuvoje imta bijoti, kad pretenzijų į anapus Nemuno esančią teritoriją raiška netaptų konflikto su Vokietija priežastimi²⁰. Netekus Klaipėdos krašto „Mažosios Lietuvos“ idėja Lietuvoje neišnyko. Trumpu ir iki Lietuvos sovietinės okupacijos ypač dinamiškai kintančiu laikotarpiu šią idėją užgožė prasidėjęs Vokietijos ir Lenkijos karas, Vilniaus krašto įtraukimas į Lietuvos sudėtį ir čia kilusių problemų sprendimas.

Pretenzijų į Klaipėdos kraštą ir kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno nereiškė nei sovietinės okupacijos pradžioje legalizuota Lietuvos komunistų partija, nei jos suburta Lietuvos darbo sąjunga, deklaravusios socialinės revoliucijos idėją Lietuvoje ir stojimo į Tarybų Sąjungą siekį²¹. Po Tarybų Lietuvos aneksijos²² Tarybų Lietuvos vadovybė taip pat nereiškė jokių pretenzijų į Klaipėdos kraštą, juo labiau į kitą Rytų Prūsijos

¹⁷ SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriniame regione. Prūsijos Lietuvos atvejais*. Vilnius, 2015, p. 137–138, 140.

¹⁸ „Didžiosios“ ir „Mažosios“ Lietuvos sujungimo idėjos genezė liudijo 1914 m. rugpjūčio 17 d. konservatyvių pažiūrų lietuvių politikos veikėjų pareiškimas Rusijos valdžiai („Gintarinė deklaracija“), kuriame buvo išreikštas tiek lojalumas Rusijai, tiek viltis dėl Rytų Prūsijoje gyvenusių „kraujo brolių“ prijungimo prie Rusijoje gyvenusios „lietuvių tautos“ dalies. Žr. plačiau: ЛАУРИНАВИЧЮС, Чесловас. О Литовской политике во время Первой мировой войны: территориально-геополитический аспект. *Empires and Nationalisms in the Great War: Interactions in East-Central Europe. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXXI*, 2015, p. 137–154.

¹⁹ SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriniame regione. Prūsijos Lietuvos atvejais*. Vilnius, 2015, p. 142–143.

²⁰ MAČIULIS, Dangiras. Pasisavinant Mažąją Lietuvą. Vienijančios kolektyvinės atminties konstravimas Lietuvoje tarpukariu. *Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX amžiuje. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXIV*, 2012, p. 214–215.

²¹ LK Partijos dienos uždaviniai. *Tiesa*, 1940, birželio 26, Nr. 6, l. 1; Lietuvos Darbo Liaudies rinkiminė platforma. *Tiesa*, 1940, liepos 6, Nr. 15, l. 1.

²² Lietuva buvo paskelbta Tarybų Lietuva 1940 m. liepos 21 d., o įtraukta į Sovietų Sąjungos sudėtį 1940 m. rugpjūčio 3 d.

teritorijos dalį anapus Nemuno. Tokią poziciją apibūdina pirmoje Liaudies seimo sesijoje, t. y. 1940 m. liepos 21 d., laikinai einančio Lietuvos Respublikos Prezidento pareigas Justo Paleckio pasakyta kalba. Apie Klaipėdą jis pasakė vos vieną sakinį: „Kokia įžūli ir gėdą daranti buvo smetoniško režimo politika Klaipėdos krašte, kur netikusiomis jėgos ir smurto priemonėmis norėta atitautinti nutautėjusius klaipėdiškius!“²³ Priežastis, dėl kurios 1940–1941 m. Tarybų Lietuvos vadovybė atsisakė lietuviško iredentizmo politikos, buvo Tarybų Sąjungos ir Vokietijos reicho geopolitiniai susitarimai, sudarę tvirtą dviejų totalitarinių valstybių sąjungą.

Tarybų Lietuvos iredentizmo politika ir jos raiška 1941–1944 m.

Tarybų Lietuvos vadovybės pozicija iredentinių teritorijų atžvilgiu radikaliai pasikeitė kilus karui tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos. Pasitaikius tinkamai progai Tarybų Lietuvos vadovybė aktualizavo lietuvišką iredentizmą kaip sovietinės politikos elementą – kaip priemonę kovai su Vokietija stiprinti. 1942 m. balandžio 26 d. Maskvoje vykusiame pirmajame „lietuvių tautos atstovų mitinge“ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis retoriškai klausė: „Ar galima užmiršti, kaip vokiškieji fašistai terorizavo, provokavo, mušė ir žalojo lietuvius Klaipėdos krašte, nuodijo fašizmo nuodais klaipėdiečius, <...> kaip, pagaliau, plėšikišku būdu atplėšė nuo Lietuvos Klaipėdos kraštą?“²⁴ Kitas įtakingas Tarybų Lietuvos atstovas, Lietuvos TSR švietimo liaudies komisaro pavaduotojas Juozas Žiugžda, kvietė Lietuvos mokytojus ir moksleivius kilti į kovą su „hitleriniais okupantais“: „Kraujas Lietuvos moksleivių, žuvusiųjų nuo vokiškųjų grobikų rankos Klaipėdos krašte, šaukia jus!“²⁵

Iki 1944 m. tokie Tarybų Lietuvos vadovybės pasisakymai buvo labiau išimtis nei taisyklė, o Tarybų Lietuvos iredentizmas buvo aktualizuojamas simboliškai – „antrojo Žalgirio“ – reikšme. Buvo keliamos ne konkrečios teritorinės pretenzijos Vokietijai, bet pabrėžiamas lietuvių ir kitų sovietinių tautų bendradarbiavimas kovoje su „vokiškaisiais okupantais“²⁶, „lietuvių tautos naikintojais“²⁷. Vis dėlto epizodiškas Klaipėdos ar Klaipėdos krašto paminėjimas sovietinėje propagandoje suponavo mintį, jog Tarybų Lietuvos vadovybė neatsisako pretenzijų į šią Vokietijos reicho teritorijos dalį.

²³ Lietuvos Liaudies Seimas. *Stenogramos ir medžiaga*. Vilnius, 1985, p. 38.

²⁴ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko Drg. Justo Paleckio kalba. Iš: *Lietuvių tautos atstovų mitingas, įvykęs Maskvoje 1942 m. balandžio 26 d. Atstovų kreipimasis į lietuvių tautą, sveikinimas draugui Stalinui*. Maskva, 1942, p. 4.

²⁵ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Aukščiausiosios Švietimo Liaudies Komisaro Pavaduotojo Drg. Juozo Žiugždos kalba. Iš: *Lietuvių tautos atstovų mitingas, įvykęs Maskvoje 1942 m. balandžio 26 d. Atstovų kreipimasis į lietuvių tautą, sveikinimas draugui Stalinui*. Maskva, 1942, p. 25.

²⁶ PALECKIS, Justas. *TSRS tautų draugystė Tėvynės kare*. Maskva, 1944, p. 1–27.

²⁷ Vokiški okupantai naikina Lietuvių tautą. Antrasis lietuvių tautos atstovų mitingas Maskvoje. *Tiesa*, 1942, gruodis, Nr. 25, l. 1; Kovoje dėl antrojo Žalgirio. J. Paleckis. *Tiesa*, 1943, gruodis, Nr. 34–35 (59–60), l. 1.

Tarybų Lietuvos iredentizmo raiška įgijo oficialų pobūdį, kai Klaipėdos krašto priklausomybės klausimas iškilo tarptautiniu mastu. 1944 m. vasario 1 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos (toliau – AT) X sesijoje kalbėjęs J. Paleckis vadino Klaipėdos kraštą „hitlerininkų užgrobtą“ Lietuvos dalimi, nors pretenzijų į ją dar nereiškė²⁸. Netrukus Tarybų Lietuvos vadovybė išdėstė pakitusią poziciją Klaipėdos krašto atžvilgiu. 1944 m. kovo 24 d. laikraštyje „Tarybų Lietuva“ buvo išspausdintas J. Paleckio straipsnis, skirtas penktosioms Klaipėdos krašto „užgrobimo“ metinėms paminėti. Jame jis pareiškė, kad „lietuvių tauta niekuomet nepripažino ir nepripažins šios nuo amžių jai priklausančios žemės – Klaipėdos krašto – užgrobimo“²⁹. Vilniaus „išvadavimo“ išvakarėse Tarybų Lietuvos vadovybės teritorinių pretenzijų geografija išsiplėtė – greta Klaipėdos krašto imta minėti ir kita Rytų Prūsijos teritorijos dalis anapus Nemuno.

TSRS AT X sesijoje svarstant Gynybos ir Užsienio reikalų liaudies komisariatų pertvarkymo iš sąjunginių į respublikinius komisariatus klausimą, J. Paleckis išreiškė įsitikinimą, kad „<...> respublikinis Užsienio Reikalų Liaudies Komisariatas gins ir rems kiekvieno atskiros sąjunginės respublikos specifinius interesus“³⁰. Kokie buvo tie „specifiniai“ Tarybų Lietuvos interesai, atskleidžia Lietuvos komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto sekretoriaus Antano Sniečkaus straipsnis „Lietuvių tautos uždaviniai šiuo lemiamu momentu“. Raudonosios armijos įsiveržimo į vokiečių okupuotą Tarybų Lietuvos teritoriją išvakarėse, 1944 m. gegužės mėn., A. Sniečkus pabrėžė, kad „kiekvienam lietuvių patriotui <...> rūpi ne tik išvaduoti Lietuvą, bet ir padidinti jos teritoriją, grąžinant vokiečių užgrobtas lietuvių žemes“³¹. 1944 m. rugpjūčio 2 d. Tarybų Lietuvos vadovybė jau oficialiai deklaravo „lietuviškų žemių išvadavimo“ pradžia³². Tad kyla klausimas, kaip Tarybų Lietuvos vadovybė įsivaizdavo Lietuvos teritorines ribas ir kokios buvo „vokiečių užgrobtos lietuvių žemės“? Atsakymą pateikia J. Paleckio kalba, pasakyta Lietuvos TSR AT III sesijoje, kurioje jis apibrėžė Lietuvą pagal jos teritorinę padėtį 1940–1941 m., o Klaipėdos kraštą ir kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno – kaip „vokiečių užgrobtas lietuvių žemes“³³. Kitas klausimas, kaip Tarybų Lietuvos vadovybė ketino „išvaduoti“ Lietuvą ir „susigrąžinti vokiečių užgrobtas lietuvių žemes“? Po Vilniaus užėmimo A. Sniečkus rašė: „Vėl, kaip ir nepamirštamąją 1940 metų vasarą, lietuvių tauta pergyvena didžias istorines dienas. Tarybinė vėliava – laisvės vėliava, liaudies laimės simbolis, vėl

²⁸ Drg. J. Paleckio kalba, pasakyta 1944 m. vasario 1 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos X sesijoje. *Tiesa*, 1944, vasaris, Nr. 6–7 (17–18), l. 3.

²⁹ Klaipėdos užgrobimo penkerių metų sukaktis. Justas Paleckis. *Tarybų Lietuva*, 1944, kovo 24, Nr. 12 (291), l. 2.

³⁰ Drg. J. Paleckio kalba, pasakyta 1944 m. vasario 1 d. TSRS Aukščiausiosios Tarybos X sesijoje. *Tiesa*, 1944, vasaris, Nr. 6–7 (17–18), l. 3.

³¹ Lietuvių tautos uždaviniai šiuo lemiamu momentu. A. Sniečkus – LKP (b) CK sekretorius. *Tiesa*, 1944, gegužė, Nr. 19 (30), l. 1.

³² Lietuvos piliečiai! *Tarybų Lietuva*, 1944, rugpjūčio 24, Nr. 40 (315), l. 1.

³³ Lietuvos žemių išvadavimas ir tolimesni Lietuvos liaudies uždaviniai kovoje su vokiškaisiais grobikais. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko Drg. J. Paleckio pranešimas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III sesijoje 1944 m. rugpjūčio mėn. 29 d. *Tiesa*, 1944, rugsėjo 6, Nr. 50 (111), l. 3.

kyla viršum Lietuvos žemės. Raudonoji Armija neša Lietuvai laisvę, valstybingumo atstatymą, laimingą ateitį.³⁴ Po Kauno „išvadavimo“ Tarybų Lietuvos vadovybė oficialiai kreipėsi į „Lietuvos piliečius“: „Dabar raudonoji laisvės vėliava suplevėsavo ir Kaune, pranašaudama greitą visų vokiškųjų plėšikų užgrobtų mūsų tautos žemių išvadavimą.“³⁵ Svarbu pabrėžti, kad nuo 1942 m. birželio mėn. iki 1946 m. pradžios „Tarybų Lietuvos vėliavos“ reikšmė buvo neatsiejama „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskurso dalis, kuria išreikšta sovietinės santvarkos galybės ir pergalės simbolika. Paprasčiau tariant, „Tarybų Lietuvos vėliava“ reiškė legitiminio užkariavimo idėją – „šventą karą“. Kadangi „lietuvių tauta“ buvo suprantama plačiąja prasme, „šventas karas“ turėjo apimti ne tik vokiečių okupuotą Tarybų Lietuvą, bet ir vokiečių „užgrobtas“ lietuvių gyvenamąsias žemes už jos ribų. Tokia legitiminio užkariavimo idėjinė koncepcija nebuvo originali. Pavyzdžiui, prasidėjus karui tarp kaizerinės Vokietijos ir carinės Rusijos, 1914 m. liepos 26 d. (rugpjūčio 8 d.) Rusijos Dūmoje kalbėjęs valstybinės Dūmos narys nuo Kauno gubernijos Martynas Yčas sakė: „<...> mūsų tautos (*lietuvių*) likimas visada buvo susijęs su slavų likimu. Dar tada, kai egzistavo mūsų šlovinga Lietuvos valstybė, buvo duotas atkirtis Teutonų puolimui ir su mūsų šlovingojo Didžiojo kunigaikščio Vytauto vėliava lietuviai ir slavai sutriuškino Teutonų ordiną, kuris tik dabar vos kelia savo galvą; ir lietuvių tauta, į kurios žemę krito pirmieji šūviai, kuri priversta kautis pirmose eilėse, eina į šį karą kaip į šventą; ji pamiršta visus savo išžeidimus, tikėdama po šio karo pamatyti Rusiją laisvą ir laimingą, ir viliasi, kad lietuviai, perskirti į dvi dalis, po vokiečių jėgos sutriuškinimo bus sujungti po viena Rusijos vėliava.“³⁶ „Lietuviškų žemių sujungimo“ idėjinė koncepcija taip pat buvo pasiskolinta iš Rusijos istoriografijos, bet 1944 m. Tarybų Lietuvos vadovybė Tarybų Lietuvą laikė „nepriklausoma“ valstybe. „Kaip Maskva rinko rusiškąsias žemes ir organizavo rusų tautą į kovą prieš svetimšalių jungą, taip ir Vilnius buvo lietuviškosios žemės rinkėjas“, – po Vilniaus „išvadavimo“ rašė J. Paleckis,³⁷ pabrėždamas, kad „<...> yra vienintelis kelias Lietuvai ir lietuvių tautai iš pražūties vokiškame junge išgelbėti – Tarybų Lietuvos kelias“³⁸. Todėl, prasidėjus Lietuvos „išvadavimui“, Tarybų Lietuvos vadovybė ėmė pristatyti save kaip istorinės misijos vykdytoją – vienintelę jėgą, galinčią ir turinčią „išvaduoti“ ir „sujungti“ visas „lietuviškas žemes“. Nuo 1944 m. liepos mėn. vidurio Tarybų Lietuvos karinę jėgą reprezentavo į Tarybų Lietuvos teritoriją įžengusi „Lietuviškoji Šaulių Divizija“, priklausiusi Raudonosios armijos I Pabaltijo frontui³⁹.

³⁴ Tarybų Lietuvos išvadavimas prasidėjo. *Tiesa*, 1945, liepa, Nr. 26–27 (87–88), l. 3–4.

³⁵ Lietuvos piliečiai! *Tarybų Lietuva*, 1944, rugpjūčio 24, Nr. 40 (315), l. 1.

³⁶ *Ичась (Ковенская губ.). Государственная Дума. Четвертый созывъ. Заседание 26 июля 1914 г. С. Петербургъ*, 1914, с. 23–24.

³⁷ Didžiojo džiaugsmo dienos. Justas Paleckis. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininkas. *Tiesa*, 1944, liepa, Nr. 26–27 (87–88), l. 4.

³⁸ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko drg. J. Paleckio kalba, pasakyta liepos 21 d. per ketvirtųjų Tarybų Lietuvos sukurtųjų minėjimą Vilniuje. Vilnius, 1944, p. 2.

³⁹ Po 1945 m. sausio 28 d. „Lietuviškoji Šaulių Divizija“ labiau žinoma kaip „Klaipėdos Raudonosios Vėliavos Lietuviškoji Šaulių Divizija“, arba tiesiog „16-oji Lietuviškoji divizija“.

Teisinis pagrindas Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzijoms į iredentines teritorijas reikšti buvo sukurtas Lietuvos TSR AT III sesijoje. 1944 m. rugpjūčio 29–30 d. vykusioje sesijoje reikšminga tuo, kad jos metu buvo paskelbta apie Tarybų Lietuvos atkūrimą ir naujos sovietizacijos pradžią, taip pat atskleistos Tarybų Lietuvos teritorinių ribų gairės. Atkuriamas valstybinis-teritorinis darinys – Lietuvos TSR – turėjo būti sudaromas iš Tarybų Lietuvos teritorijos (įskaitant Vilniaus kraštą), Klaipėdos krašto ir kitos Rytų Prūsijos teritorijos dalies anapus Nemuno⁴⁰.

Nors Lietuvos TSR AT skelbė, kad Tarybų Lietuva atkurta, ir atskleidė jos teritorinių ribų gaires, tačiau iki Klaipėdos užėmimo Tarybų Lietuvos vadovybės pasisakymuose nebuvo galima suprasti, apie kokias Tarybų Lietuvos teritorines ribas kalbama. Be to, Tarybų Lietuvos vadovybės retoriką, kai buvo kalbama apie Tarybų Lietuvos „išvadavimą“, galima suprasti dviprasmiškai. „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskurse „Tarybų Lietuvos“ reikšmė neturėjo erdvių ribų, nes ja buvo išreikštas abstrakčios teritorijos „išvadavimas“. Iš tiesų „Tarybų Lietuvos“ sąvoka, priešingai nei „Lietuvos TSR“ sąvoka, nebuvo teisinė kategorija, o tik bendrinis terminas sovietinei Lietuvai apibūdinti. Būdamas erdvinė kategorija, „Tarybų Lietuva“ buvo plati ir talpi sąvoka, kurioje, atsižvelgiant į keliamus tikslus ir uždavinius, buvo galima sutalpinti įvairių „išvaduotų“ teritorijų mozaiką. Neatsitiktinai po Vilniaus „išvadavimo“ „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskurso turinys koreliuotas su „Lietuvos žemės“ arba „lietuviškų žemių išvadavimo“ reikšmėmis. Č. Laurinavičius pabrėžia, kad 1944 m. sprendėsi Lietuvos valstybingumo klausimas ir dar nebuvo aišku, kokia bus galutinė Lietuvos teritorinė sudėtis⁴¹. Todėl neaiški arba aptaki Tarybų Lietuvos vadovybės retorika neužkirto kelio ateityje įgyti naujų teritorijų; kol nebuvo išnaudotos visos karo metu atsiveriančios galimybės keliamiems tikslams ir uždaviniams įgyvendinti, buvo nenaudinga apsibrėžti Tarybų Lietuvos „išvadavimą“ tik pagal 1940–1941 m. sienų ribas, juo labiau kad Lietuvos valstybingumo klausimą sprendė Maskva⁴².

Veiksniai, turėję įtakos Tarybų Lietuvos vadovybės teritorinių pretenzijų raiškai iredentiniame diskurse

Nuo Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karo pradžios iki Vilniaus užėmimo Tarybų Lietuvos vadovybė akcentuodavo, kad „vokiškieji fašistai visiškai panaikino bet kokią Lietuvos nepriklausomybę ir jos valstybingumą, pavertė ją savo provincija“⁴³. 1942 m.

⁴⁰ 3-ioji Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija. *Tiesa*, 1944, rugsėjo 1, Nr. 48 (189), l. 1.

⁴¹ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Lietuvos valstybingumo galimybių mozaika: 1944 metai. Iš: *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sudarė A. Anušauskas, Č. Laurinavičius. Vilnius, 2007, p. 180.

⁴² Ten pat, p. 180–181.

⁴³ Kreipimasis į lietuvių tautą. Iš: *Lietuvių tautos atstovų mitingas, įvykęs Maskvoje 1942 m. balandžio 26 d. Atstovų kalbos, kreipimasis į lietuvių tautą, sveikinimas draugui Stalinui*. Maskva, 1942, p. 74.

gruodžio 6 d. A. Sniečkus, kalbėdamas antrajame „lietuvių tautos“ atstovų mitinge Maskvoje, pasakė: „Vokiečiai ištrynė Lietuvos vardą, paversdami Lietuvą becirkui“ (išvertus iš vok. k. reiškia apskritis)⁴⁴. Iš tiesų, tradicinės tarptautinės teisės požiūriu, Vokietijai okupavus Tarybų Lietuvos teritoriją, Lietuvos TSR nustojo egzistuoti kaip valstybė, nes buvo pažeisti du iš trijų suverenios valstybės požymių: Tarybų Lietuva neteko savo teritorijos ir nepriklausomos vyriausybės⁴⁵. Pasak pozityvistinės teisės mokyklos kūrėjo Hanso Kelseno, karo metu valstybė praranda savo požymį, kai „nugalėta bendruomenė netenka efektyvios ir nepriklausomos valdžios“⁴⁶. Todėl Tarybų Sąjunga siekė užsitikrinti tarptautinį Tarybų Lietuvos, įtrauktos į Tarybų Sąjungos sudėtį, „valstybingumo“ tęstinumą pripažinimą pasibaigus karui. Galima išskirti keletą svarbiausių susitarimų ir įvykių, turėjusių tiesioginę įtaką tiek pokyčiams Tarybų Lietuvos vadovybės retorikoje, tiek tarptautinei Tarybų Lietuvos padėčiai.

1942 m. gegužės 26 d. pasirašius sutartį tarp Tarybų Sąjungos ir Didžiosios Britanijos⁴⁷, Tarybų Lietuvos vadovybė pareiškė, jog „Lietuva buvo ir bus Tarybinė“⁴⁸. Taip Tarybų Lietuvos vadovybė dar kartą patvirtino Lietuvos politinę orientaciją. Tarybų Sąjungos ir Didžiosios Britanijos derybose pastaroji paskutinė iš esmės nusileido Tarybų Sąjungos reikalavimui pripažinti Baltijos šalių vakarines sienas pagal 1941 m. birželio 22 d. padėtį⁴⁹. Toks Tarybų Sąjungos vakarinės sienos pripažinimas reiškė Lietuvos įtraukimo į Tarybų Sąjungą *de facto* pripažinimą. Šios sutarties reikšmę Tarybų Sąjungai įrodo tas faktas, kad jai ratifikuoti 1942 m. birželio 18 d. buvo sušaukta TSRS AT IX sesija. Joje dalyvavęs J. Paleckis pasakė: „Sutartis su Didžiąja Britanija ir susitarimas su JAV priartins valandą, kada iš Lietuvos bus išvyti vokiškieji grobikai, ir lietuvių tauta vėl gyvens laisvai savo gimtoje Tarybų Sąjungos tautų šeimoje.“⁵⁰ Netrukus, 1942 m. liepos 21 d., Lietuvos TSR

⁴⁴ Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) Centro Komiteto Sekretoriaus drg. Antano Sniečkaus kalba. Iš: *Antrasis lietuvių tautos atstovų mitingas, įvykęs Maskvoje 1942 m. gruodžio 6 d. Atstovų kalbos, kreipimasis į lietuvių tautą, sveikinimas draugui Stalinui, sveikinimas Amerikos lietuviams*. Maskva, 1943, p. 8.

⁴⁵ Pagal tradicinę tarptautinę teisę valstybės požymį sudaro trys elementai: gyventojai, teritorija ir efektyvi vyriausybė. Žr. plačiau: KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952, p. 207.

⁴⁶ Šiuolaikinėje lietuviškoje teisinėje literatūroje dominuoja požiūris, jog Antrojo pasaulinio karo metu Vokietijos reicho okupuotos valstybės nustojo egzistuoti *de facto*. Tačiau okupuotos šalys neprarado tarptautinio pripažinimo *de jure*, nes jų egzilinės vyriausybės palaikė diplomatinis santykius su Sąjungininkais. Toks požiūris remiasi 1933 m. priimta Montevideo konvencija, pagal kurią valstybės požymį sudaro: nuolatiniai gyventojai, apibrėžta teritorija, vyriausybė ir gebėjimas užmegzti bei palaikyti tarptautinius santykius. Žr. plačiau: VADAPALAS, Vilenas. *Tarptautinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius, 1998, p. 202. Iki Antrojo pasaulinio karo Montevideo konvencija nebuvo tapusi bendrosios tarptautinės teisės dalimi, todėl jos nuostatų taikymas šio karo metu gali būti ginčytinas.

⁴⁷ Sustiprinimas Tarybų Sąjungos kovos draugystės su Didžiąja Britanija ir Jungtinėmis Amerikos valstybėmis. *Tiesa*, 1942, birželis, Nr. 13, l. 1–2.

⁴⁸ Lietuva buvo ir bus Tarybinė! *Tiesa*, 1942, liepa, Nr. 16, l. 1.

⁴⁹ 1942 г. мая 21, Лондон. Запись беседы В. М. Молотова с А. Иденом. Из: *СССР и Литва в годы Второй Мировой войны. Том II. Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1940 – сентябрь 1945 гг.)*. Вильнюс, 2012, с. 563–564.

⁵⁰ *Стенографический отчет заседания Верховного Совета СССР 18 июня 1942 года*. Москва, 1942, с. 34.

liaudies komisarų tarybos pirmininkas Mečys Gedvilas kreipėsi į vokiečių okupuotos Tarybų Lietuvos gyventojus pareiškdamas, kad „Mes sugrįšim! Laukite mūsų!“⁵¹ Tokiu būdu pirmą kartą buvo iškeltas „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskursas.

1943 m. liepos 21 d. Maskvoje, minint trečiąsias sovietinės santvarkos paskelbimo Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje metines, Baltijos šalių sovietinės vadovybės bei šių šalių partinės ir visuomeninės organizacijos paskelbė sveikinimą J. Stalinui, kurį galima vertinti kaip sovietinių respublikų politinio „apsisprendimo“ išraišką⁵². Tarybų Lietuvos atstovai – A. Sniečkus, J. Paleckis ir M. Gedvilas – pareiškė, kad „Lietuva buvo ir bus Tarybinė“⁵³. Baltijos šalių „deklaracijos“ pasirodymas taip pat buvo sietinas su persilaužimu Rytų fronte ir Tarybų Sąjungos pasiruošimu trijų didžiųjų antihitlerinės koalicijos valstybių vadovų susitikimui⁵⁴.

1943 m. gruodžio mėn. spaudoje buvo ne tik dar kartą pakartota anksčiau minėta formuluotė⁵⁵, bet ir kartu išreikštas įsitikinimas, kad „Raudonoji Armija grąžins mūsų tautai jos valstybingumą ir suverenumą ir iš vokiškosios „Ostlando“ provincijos vėl atstatys laisvą Tarybų Lietuvos respubliką“⁵⁶, deklaruota, kad „vienintelė teisėta Lietuvos valdžia yra Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos vyriausybė“⁵⁷. Toks Lietuvos TSR valstybingumo atkūrimo ir politinės priklausomybės akcentavimas buvo susijęs su 1943 m. rudenį prasidėjusiomis Sąjungininkų derybomis dėl pokarinės Europos teritorinio sutvarkymo bei Teherano konferencijoje pasiektais susitarimais dėl Lenkijos ir Rytų Prūsijos. Šioje konferencijoje JAV ir Didžioji Britanija siekė spręsti Tarybų Sąjungos ir Lenkijos sienos klausimą teritorinių mainų būdu, kompensuojant dalį Lenkijos rytinių teritorijų teritorijomis Vakaruose⁵⁸. 1944 m. sausio mėn. Tarybų Sąjunga oficialiai pareiškė, kad „<...> Lenkija turi būti atkurta ne ukrainiečių ir bielorusų⁵⁹ žemių užgrobimo keliu, bet grąžinant vokiečių atimtas iš Lenkijos jai nuo amžių priklaususias žemes“⁶⁰. Šiame kontekste Sąjungininkai nesvarstė Tarybų Sąjungos vakarinės sienos nukėlimo į Rytų Prūsiją klausimo, tačiau neatmetė ir J. Stalino pareikštos pretenzijos į Rytų Prūsijos dalį

⁵¹ Mes sugrįšim! *Tiesa*, 1942, liepa, Nr. 16, l. 1.

⁵² *Lietuva buvo ir bus Tarybinė. Tarybų Lietuvos trejų metų sukakčiai paminėti*. Maskva, 1943, p. 21–23.

⁵³ Taip pavadinta Baltijos šalių trejų metų „stojimo“ į Tarybų Sąjungą metų minėjimo brošiūra, nors minėjimo dalyviai tokios tezės neišsakė. Žr. plačiau: *Lietuva buvo ir bus Tarybinė. Tarybų Lietuvos trejų metų sukakčiai paminėti*. Maskva, 1943, p. 1–24.

⁵⁴ 1943 m. spalio 18 – lapkričio 11 d. vyko Maskvos konferencija, kurioje dalyvavo J. Stalinas ir W. Churchillis.

⁵⁵ *Lietuva buvo ir bus Tarybinė. Tiesa*, 1943, gruodis, Nr. 32 (57), l. 1.

⁵⁶ Ten pat, l. 1.

⁵⁷ *Tiesa*, 1943, gruodis, Nr. 34–35 (59–60), l. 1.

⁵⁸ *Тегеран–Ялта–Потсдам. Сборник документов*. Сост. III. Санакоев, Б. Цыбулевский. Москва, 1970, с. 94.

⁵⁹ Baltarusių.

⁶⁰ Tarybų Vyriausybės pareiškimas dėl Tarybų Sąjungos ir Lenkijos santykių. TASS'o pranešimas. *Tarybų Lietuva*, 1944, sausio 14, Nr. 3 (282), l. 1.

su Kenigsbergo ir Memelio uostais⁶¹. Sąjungininkai buvo priversti atsižvelgti į išaugusią Tarybų Sąjungos galią ir dėl to pakitusią „galios pusiausvyrą“.

Po Teherano konferencijos Tarybų Sąjunga pradėjo kurti teisinį pagrindą „iškovotoms“ teritorijoms įtvirtinti. Tuo tikslu ji siekė padidinti savo įtaką kuriamoje Jungtinių Tautų Organizacijoje (toliau – JTO). Tarybų Sąjungos noras įtraukti Ukrainos, Baltarusijos ir Lietuvos TSR į JTO narius nebuvo atsitiktinis. Krymo konferencijoje kalbėdamas apie būsimąsias JTO nares J. Stalinas sakė, jog valstybės, turinčios JTO nario statusą, „turi teisę ne tik kelti joms rūpimus klausimus, bet ir reikalauti jų sprendimo“⁶². Taigi TSRS vadovybė, į tarptautinę areną iškeldama tris sovietines respublikas, tikėjosi išspręsti šalies vakarinės sienos perkėlimo iš Rytų į Vakarų klausimą. Sienos perkėlimo būtinybę ji argumentavo tautų apsisprendimo teise, kuri pagal sovietinę jos interpretaciją turėjo būti įgyvendinama remiantis kiekvienai tautai gyvybiškai svarbiais etnografiniais, ekonominiais ir istoriniais principais⁶³. Būtina pabrėžti, kad Antrojo pasaulinio karo metu Tarybų Sąjunga ėmė akcentuoti jai svarbų dar vieną – karinį-strateginį – teritorinių klausimų sprendimo principą.

Siekdama įgyvendinti sąjunginių respublikų įtraukimo į JTO narius sumanymą, 1944 m. pradžioje Tarybų Sąjunga suteikė savo respublikoms daugiau „suvereniteto“ – konstitucinę teisę steigti respublikinius Gynybos ir Užsienio reikalų liaudies komisarriatus⁶⁴. Kartu Tarybų Sąjunga nustatė savo užsienio politikos gaires vakarinių sienų atžvilgiu. Tarybų Sąjunga pokarinės taikos tvarumą siejo su saugia kaimynyste, kurią užtikrinti ji siekė sujungdama abipus savo vakarinės sienos gyvenusias tautas. Tokia politika buvo dangstoma „tautų išvadavimo iš vokiškosios vergijos“ misija ir idėja apie „tautų ilgamečių lūkesčių ir troškimų išsipildymą“ – jų susijungimą⁶⁵.

Kalbant apie Tarybų Sąjungos vidaus politikos nuostatas teritoriniais klausimais, klaidinga būtų manyti, kad Tarybų Lietuvos vadovybės pasisakymai dėl Klaipėdos krašto ir kitos Rytų Prūsijos teritorijos dalies anapus Nemuno buvo savarankiškos politinės

⁶¹ ЗОЛОВ, Александр. Вопрос о Кенигсберге на переговорах «Большой тройки» в годы Второй мировой войны. Из: Калининградской области – 60: этапы истории, проблемы развития. Калининград, 2006, с. 44.

⁶² *Тегеран–Ялта–Потсдам. Сборник документов.* Сост. Ш. Санакоев, Б. Цыбулевский. Москва, 1970, с. 136. 1944 m. sausio 27 d. V. Molotovas, kalbėdamas VKP(b) CK plenumė, siūlė įtraukti į kuriamą tarptautinę komisiją karo nusikaltimams ištirti labiausiai nuo vokiečių okupacijos nukentėjusių respublikų – Ukrainos, Baltarusijos, Moldavijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos ir Karijijos–Suomijos – atstovus. Žr. plačiau: 1944 g. января 27, Москва. Из стенограммы январского (1944 г.) пленума ЦК ВКП(б) с выступлением В. М. Молотова о преобразовании наркоматов обороны и иностранных дел из союзных в союзно-республиканские. Из: СССР и Литва в годы Второй Мировой войны. Том II. Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1940 – сентябрь 1945 гг.). Вильнюс, 2012, с. 731.

⁶³ БАРЕГОВ, Юрий. *Территория в международном праве.* Москва, 1958, с. 151–153.

⁶⁴ Sovietinių respublikų „suverenumui“ pabrėžti buvo nutarta sukurti himnus ir vėliavas. Žr. plačiau: PALECKIS, Justas. *Dviejuose pasauliuose.* Vilnius, 1983, p. 441.

⁶⁵ Ukrainos TSR, Kijevo–Kaganovičio rinkiminės apygardos deputato A. Bogomoleco kalba. Из: *Десятая Сессия Верховного Совета СССР. 28 января – 1 февраля 1944 г. Стенографический отчет.* Москва, 1944, с. 305.

linijos reiškiny. Tarybų Lietuvos vadovybės retorika buvo susieta su centrinės valdžios nuostatomis – „<...> respublikos nomenklatūra buvo visiškai subordinuota Maskvai, jos svarbiausia funkcija buvo Maskvos sprendimų retransliavimas respublikos (regiono) teritorijoje“⁶⁶. Formaliai Tarybų Lietuvos vadovybės pozicija rėmėsi sovietine Konstitucija, pagal kurią užsienio reikalų sritis priklausė Sąjunginės vyriausybės kompetencijai. Todėl Tarybų Lietuvos vadovybės teritorinių pretenzijų raiška buvo ir TSRS vadovybės pozicija. Tarybų Sąjungos įsiveržimą į Lenkijos teritoriją 1939 m. TSRS užsienio reikalų liaudies komisariato vadovas Večeslavas Molotovas vadino „šventa tarybinės vyriausybės pareiga ištiesti pagalbos ranką Lenkijoje gyvenantiems mūsų broliams ukrainiečiams ir broliams baltarusiams“⁶⁷. Analogiškai apie Klaipėdos krašto ir Rytų Prūsijos gyventojus kalbėjo ir J. Paleckis. 1944 m. Raudonajai armijai įžengus į Tarybų Lietuvos teritoriją, jis pareiškė: „Mes turime ištiesti pagalbos ranką mūsų broliams lietuviams, kenčiantiems Hitlerio jungą Klaipėdos krašte ir Rytprūsioose.“⁶⁸ Taip pat galima paaiškinti ir tai, kodėl Antrojo pasaulinio karo pradžioje Tarybų Lietuvos vadovybė nereiškė pretenzijų į iredentines teritorijas. Antai, 1941 m. lapkričio 6 d. J. Stalinas pareiškė: „Pas mus nėra ir negali būti tokių karo tikslų, kaip svetimų teritorijų užgrobimas, svetimų tautų pavergimas <...>. Mūsų pirmutinis tikslas yra išvaduoti mūsų teritorijas ir mūsų tautas nuo vokiečių fašistų priespaudos.“⁶⁹ Galima įvairiai interpretuoti šį J. Stalino pareiškimą, tačiau karo pradžioje, kada formavosi antihitlerinė koalicija, toks pareiškimas galėjo reikšti tik tai, kad Tarybų Sąjunga laikysis tokių pat kaip ir 1941 m. savo teritorinių ribų.

Nors sovietinė propaganda skelbė, kad Vokietijos okupuotų teritorijų „išvadavimas“ atneš tautoms „laisvę“, tačiau tai nereiškė, jog „išvaduotos“ tautos galėjo tikėtis įgyti galimybę spręsti savo likimą. 1944 m. sausio 31 d., kalbėdamas VKP(b) CK Politinio biuro posėdyje apie sovietinės Ukrainos „išvadavimo“ parodymą kine, J. Stalinas griežtai pasmerkė perdėtą ukrainiečių tautos reikšmės „vaduojant“ Ukrainą išaukštinimą ir „nacionalistinės“ ideologijos apraiškas. Jis leido aiškiai suprasti, kad Ukrainos „išvadavimas“ tapo įmanomas tik dėl visų Tarybų Sąjungos respublikų tautų kovos. Be to, J. Stalinas pabrėžė, kad „Ukraina, kaip savarankiška valstybė, išliks, sustiprės ir vystysis tik esant Tarybų Sąjungai“⁷⁰. Šias J. Stalino išsakytas nuostatas Tarybų Lietuvos kontekste vėliau nuolat kartos Tarybų Lietuvos vadovybė ir jos taps „visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ mito pagrindu.

⁶⁶ GRYBKASKAS, Saulius. *Sovietinis „generalgubernatorius“*. *Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose*. Vilnius, 2016, p. 18.

⁶⁷ *Внешняя политика СССР. Сборник документов. Т. IV (1935 – июль 1941 г.)*. Москва, 1946, с. 447.

⁶⁸ PALECKIS, Justas. *Lietuvos žemių išvadavimas ir tolimesnieji Lietuvos liaudies uždaviniai kovoje su vokiškaisiais grobikais. Pranešimas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III sesijoje 1944 m. rugpjūčio 29 d.* Vilnius, 1945, p. 30.

⁶⁹ Сталин, И. В. Доклад на торжественном заседании Московского Совета депутатов трудящихся с партийными и общественными организациями города Москвы 6 ноября 1941 года. Из: *СТАЛИН, И. В. Сочинения. Т. 15*. Москва, 1997, с. 82.

⁷⁰ Сталин, И. В. Речь на заседании Политбюро ЦК ВКП(б) 31 января 1944 года. Из: *СТАЛИН, И. В. Сочинения. Т. 18*. Тверь, 2006, с. 340–341.

Sovietinė nacionalinė politika sovietinių tautų atžvilgiu ne tik nedraudė, bet ir skatino kurti nacionalinę mitologiją. Svarbu buvo tai, kad kuriant įvairius mitus būtų laikomasi socialistinio internacionalizmo principų. Lietuvių tautos pasiekimai turėjo būti pateikiami taip, kad padėtų „<...> įtvirtinti sovietinės santvarkos laimėjimus Lietuvoje“⁷¹. Natūralu, kad Raudonajai armijai įžengus į Tarybų Lietuvos teritoriją pirmiausia buvo pradėtas kurti „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ mitas, paremtas „vokiečių okupacijos padarinių likvidavimo“ paradigma. Vienas iš kertinių elementų, sudariusių šį mitą, buvo „lietuviškų žemių sujungimo“ mitologema, kurią Nerija Putinaitė apibūdino kaip „klestinčios tarybinės tautos mito dalį“⁷². Šią mitologemą atskleidžia A. Sniečkaus kalba, pasakyta minint pirmąsias „visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ metines. „<...> Tarybų Sąjunga, Stalino genijaus išminties vadovaujama, 1939 metų spalio mėn. grąžino Lietuvai Vilnių, o 1945 metais baigusi valyti Tarybų Lietuvos teritoriją, įgalino ją sutelkti visos Lietuvos žemes“, – sakė A. Sniečkus⁷³. Tokia mitologema buvo retrospektyvi, nes ji buvo orientuota į ankstesnių kartų patirties ir idėjų sąsajas su dabartimi, realia situacija. Todėl Vilniaus ir Klaipėdos grąžinimo Tarybų Lietuvai faktų, kaip teigiamu Tarybų Sąjungos nacionalinės politikos pavyzdžiu, nuolat manipuliavo tiek Tarybų Sąjungos, tiek Tarybų Lietuvos vadovybė. „Visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ mitas sovietmečiu įtvirtino tai, kad Tarybų Lietuvos teritorinės ribos su Vilniumi ir Klaipėda, kokios jos tapo Antrojo pasaulinio karo metais, buvo visada. Visgi iki Klaipėdos užėmimo 1945 m. Lietuvos visuomenė suvokė Lietuvą kaip „lietuviškų žemių“ visumą ir tikėjosi, kad prie atkurtos Tarybų Lietuvos bus prijungti ne tik Vilniaus ir Klaipėdos kraštai, bet ir kita Rytų Prūsijos teritorijos dalis anapus Nemuno⁷⁴. Tokios nuomonės laikėsi ir Tarybų Lietuvos vadovybė. LKP(b) CK IV plenumo, vykusio 1944 m. gruodžio 27–30 d., A. Sniečkus pabrėžė, kad „<...> mūsų partinės organizacijos turi plačiai aiškinti reikšmę tokių faktų, kaip lietuvių tautos ilgų metų lūkesčio išpildymas – grąžinimas Lietuvos valstybei jos senosios sostinės Vilniaus, sugrąžinimas Lietuvai vokiečių atplėšto Klaipėdos krašto ir visų lietuviškųjų žemių sujungimas“⁷⁵.

⁷¹ IVANAUSKAS, Vilius. Nacionalinis klausimas internacionaliniame sovietų idėjiniame lauke. Iš: *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*. Redaktorius Č. Laurinavičius. Vilnius, 2013, p. 152.

⁷² PUTINAITĖ, Nerija. 1946 metų Dainų šventė: kaip politinė tauta tapo dainuojančia liaudimi. *Naujas židinys–Aidai*, Nr. 5, 2017, p. 40.

⁷³ SNIEČKUS, Antanas. *Galutinio LTSR išvadavimo nuo vokiškųjų grobikų metinės*. Kaunas, 1946, p. 6.

⁷⁴ Lietuvos visuomenės poziciją „lietuviškų žemių“ atžvilgiu atskleidžia periodinėje spaudoje skelbti įvairių visuomenės narių pasisakymai. Žr. plačiau: ŽILIONIS, V. Žemaitijos ir Baltijos pajūrio išvadavimas. *Tiesa*, 1944, spalio 15, Nr. 84 (145), priedas „Literatūra ir Menas“, l. 3; Į Tarybų Lietuvos darbininkus, valstiečius, inteligentus ir visus darbo žmones. *Tiesa*, 1944, spalio 15, Nr. 84 (145), l. 1; Artinasi valanda, kada priešui pateiksime sąskaitą. LKP(b) Šiaulių m. Komiteto Sekretoriaus drg. Karecko kalba. *Raudonoji vėliava*, 1944, lapkričio 12, Nr. 10, l. 3; ir kt.

⁷⁵ Apie Lietuvos TSR partinių organizacijų darbo trūkumus ir uždavinius politinio darbo srityje. Iš LKP(b) CK sekretoriaus drg. A. Sniečkaus pranešimo LKP(b) CK IV plenumo. Iš: *Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) IV Plenumas*. Vilnius, 1945, p. 46–47.

Iredentinio diskurso transformacijos

Pasibaigus Lietuvos TSR AT III sesijai buvo pradėtas plačiai naudoti „lietuviškų žemių išvadavimo“ diskursas. Jo aktualizavimas gali būti paaiškintas tuo, kad „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskursas šioje Antrojo pasaulinio karo fazėje neatliko praktinės funkcijos. Tarybų Lietuvos vadovybė dar nežinojo, kokios bus Tarybų Lietuvos teritorinės ribos po karo, ir negalėjo apibrėžti tikslesnių Tarybų Lietuvos teritorijos ribų, nes jas nustatyti buvo Tarybų Sąjungos kompetencija. Tad „Tarybų Lietuvos“ reikšmė iredentiniam diskurse buvo suskaidyta į abstrakčias dalis – „lietuviškas žemes“. 1944 m. rugsėjo mėn., atsižvelgiant į būsimąją Tarybų Lietuvos „išvadavimo“ pabaigą, „lietuviškų žemių išvadavimas“ buvo išdėstytas tokia seka: Suvalkija, Žemaitija, Klaipėdos kraštas ir kita Rytų Prūsijos teritorijos dalis anapus Nemuno⁷⁶. „Lietuviškų žemių išvadavimo“ diskurse Vilnius ir Vilniaus kraštas bei kiti Lietuvos etnografiniai regionai (Aukštaitija ir Dzūkija) nebuvo minimi, nes tuo metu jų „išvadavimas“ buvo įvykęs faktas. Tokią „lietuviškų žemių išvadavimo“ eigą atskleidžia laikraštyje „Tiesa“ publikuotas I Pabaltijo fronto, „N lietuviškojo Raudonosios Armijos junginio“ korespondento Leono Vilko straipsnis „Taip prasidėjo puolimas“, kuriame buvo rašoma, jog už karių „<...> pečių – atvaduotosios Lietuvos žemės, o priešakyje Žemaitija, pajūris, Klaipėda, Tilžė“⁷⁷. Neatsitiktinai Raudonajai armijai „išvadavus“ Žemaitiją šis įvykis pateko į spaudos dėmesio centrą. 1944 m. spalio 18 d., Žemaitijos „išvadavimo“ proga, „Tiesoje“ buvo išspausdinta J. Paleckio kalba, pasakyta per Vilniaus radiją, kurią jis baigė šūkiu – „Tegyvuoja mūsų laisvoji Tarybų Lietuva, po kurios vėliava susivienija visos lietuviškos žemės!“⁷⁸

1944 m. spalio pabaigoje greta „lietuviškų žemių išvadavimo“ diskurso buvo iškeltas ir „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskursas. Kodėl Raudonajai armijai užėmus Tarybų Lietuvos teritoriją aktualizuoti du diskursai ir ką jie reiškė?

1944 m. spalio 23 d. „Tarybinis Informacijų Biuras“ paskelbė pranešimą apie tai, jog I Pabaltijo fronto kariuomenė įžengė į Klaipėdos kraštą ir ten užėmė daugiau kaip 500 gyvenamųjų vietovių⁷⁹. Tačiau informacijos apie tai, kad Klaipėdos kraštas yra Tarybų Lietuvos dalis ar kitaip su ja susijusi teritorija, nepateikė. Po kelių dienų, spalio 28 d., „Tarybų Lietuvoje“ buvo paskelbtas Rytų Prūsijos žemėlapis, kuriame dauguma vokiškų vietovardžių buvo surašyti lietuvių kalba. Žemėlapio komentare buvo rašoma: „Lietuvių tauta su dideliu pasitenkinimu ir susidomėjimu seka pergalingus Raudonosios Armijos

⁷⁶ Baigiama išlaisvinti Lietuva. *Tarybų Lietuva*, 1944, spalio 11, Nr. 95 (370), l. 1.

⁷⁷ Laiškai iš N lietuviškojo Raudonosios Armijos junginio. Taip prasidėjo puolimas. *Tiesa*, 1944, lapkričio 11, Nr. 104–105 (165–166), l. 5.

⁷⁸ Lietuviškos žemės susivienija po Tarybų Lietuvos vėliava. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko drg. J. Paleckio kalba, pasakyta per Vilniaus radiją Žemaitijos išvadavimo proga. *Tiesa*, 1944, spalio 18, Nr. 86 (147), l. 3.

⁷⁹ Tarybinio Informacijų Biuro spalio 23 d. operatyvinis pranešimas. *Tiesa*, 1944, spalio 25, Nr. 92 (153), l. 2.

žygius Rytų Prūsijoje, kurių išdavoje Lietuva vėl atgaus savo Baltijos uostą ir lietuviškas žemes.⁸⁰

1944 m. lapkričio 7 d. TSRS vyriausiasis kariuomenės vadas J. Stalinas išleido įsakymą, kuriame skelbė: „<...> Raudonoji Armija išvijo vokiškuosius fašistinius grobikus iš visos Tarybų Ukrainos ir Baltarusijos teritorijos, iš Karelių–Suomijos, Moldavijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos tarybų respublikų.“⁸¹ J. Stalinas pabrėžė, kad „<...> tarybinė valstybinė siena, hitlerinių gaujų klastingai suardyta 1941 m. birželio 22 d., atstatyta visu jos ilgiu nuo Juodosios iki Barenco jūros“⁸². Pateikti pavyzdžiai atskleidžia tai, kad Tarybų Lietuvos vadovybė pripažino Tarybų Lietuvą 1940–1941 m. buvusių sienų ribose, o Klaipėdos kraštą ir kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno – kaip Vokietijos reicho dalis. Simboliniu Tarybų Lietuvos teritorijos „išvadavimo“ pripažinimu galima laikyti 1944 m. gruodžio 30 d. priimtą LKP(b) CK IV plenumo kreipimąsi į J. Staliną, kuriame buvo išreikšta padėka už Tarybų Lietuvos „išvadavimą“, taip pat padėkota „<...> broliškoms Tarybų Sąjungos tautoms, pirmoje eilėje didžiajai rusų tautai, išvadavusioms lietuvių tautą iš vokiškųjų grobikų jungo ir padedančioms jai kurti naują laimingesnį gyvenimą“⁸³.

„Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskurso aktualizavimas nereiškė, jog Tarybų Lietuvos vadovybė atsisakė teritorinių pretenzijų. Tačiau po Tarybų Lietuvos teritorijos „išvadavimo“ pakito tokių pretenzijų raiškos pobūdis. Pirmiausia Tarybų Lietuvos vadovybė nustojo reikšti bet kokias pretenzijas į kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno. Nuo 1944 m. spalio pabaigos iki 1945 m. sausio pabaigos tiek Tarybų Lietuvos, tiek sąjunginėje spaudoje nebuvo nė menkiausios užuominos apie tai, kad Rytų Prūsijoje vyksta kovos dėl „lietuviškų žemių išvadavimo“, ar kitų šios teritorijos sąsajas su Tarybų Lietuva pabrėžiančių detalių⁸⁴. Vietoj to, akcentuojant Rytų Prūsijos ir ten esančių miestų vokiškumą⁸⁵, buvo formuojamas mitas apie Rytų Prūsiją, kaip vokiečių agresijos prieš Tarybų Sąjungą „forpostą“, kuri būtina likviduoti. TSRS vadovybės pozicijai dėl šios Vokietijos teritorijos dalies ateities pasikeisti galėjo turėti įtakos faktas, kad, Raudonajai

⁸⁰ Minimą Rytų Prūsijos žemėlapi galima suprasti kaip nuorodą į tai, kokias teritorijas pretendavo užimti sovietinė Lietuva. Žr. plačiau: Rytų Prūsija. *Tarybų Lietuva*, 1944, spalio 28, Nr. 110 (385), l. 3.

⁸¹ J. Stalinas pabrėžė, kad vokiečiai išvyti tik iš Ukrainos ir Baltarusijos TSR teritorijų. Tai atitiko tikrovę, nes, pavyzdžiui, vakarinėje Latvijos dalyje Raudonajai armijai dar priešinosi organizuota vermachto – „kuršo“ – grupuotė. Panaši padėtis buvo ir kitose J. Stalino paminėtose respublikose. Dėl to įsakyme šios respublikos įvardytos kaip „išvaduotos“.

⁸² Vyriausiojo kariuomenės vado įsakymas. *Raudonoji vėliava*, 1944, lapkričio 12, Nr. 10, l. 1.

⁸³ Maskva. Kremlius. Draugui Stalinui. *Tiesa*, 1945, sausio 3, Nr. 2 (532), l. 1.

⁸⁴ Rytų Prūsijos sąsają su Lietuva galima įžvelgti nebent keliant klausimus: kodėl apie kovas anapus Nemuno upės informavo lietuvių karo korespondentas ir kokių tikslu Lietuvos gyventojai buvo informuojami apie Raudonosios armijos kovas anapus Nemuno upės?

⁸⁵ Plieno uraganas Rytų Prūsijoje. *Tiesa*, 1944, spalio 26, Nr. 93 (154), l. 3; Rytprūsių miestuose. *Tiesa*, 1944, spalio 29, Nr. 96 (157), l. 3; Viršum Rytų Prūsijos. *Tiesa*, 1944, lapkričio 5, Nr. 102 (163), l. 2; В Тильзите. *Советская Литва*, 25 января 1945 г., № 12 (450), л. 2; Tilžėje. *Tiesa*, 1945, sausio 25, Nr. 18 (548), l. 2; Mūšiai dėl Gumbinės. *Tiesa*, 1945, sausio 26, Nr. 19 (549), l. 2.

armijai užėmus beveik visą Klaipėdos krašto teritoriją, joje beveik neliko gyventojų. Nors pavėluotai, tačiau gyventojus vokiečiai taip pat evakavo ir iš kitos Rytų Prūsijos teritorijos dalies anapus Nemuno. Dėl to Tarybų Lietuvos vadovybei iškilo „išvadotų lietuviškų žemių“ apgyvendinimo problema, kurios sprendimą dar labiau komplikavo Vilniaus krašto lenkų repatriacija⁸⁶. Tai galėtų paaiškinti, kodėl pasibaigus Krymo konferencijai laikraštyje „Pravda“ buvo paskelbtas TSRS mokslų akademijos nario Jevgenijaus Kosminskijaus straipsnis apie „Rytų Prūsijos likimą“, kuriame jis, remdamasis istorinėmis ir politinėmis Prūsijos ir Lenkijos sąsajomis, įrodinėjo Lenkijos teises į visą Rytų Prūsiją. J. Kosminskijus rašė, kad „po Pirmojo pasaulinio karo ir Lenkijos valstybės atstatymo Rytų Prūsija vėl liko atkirsta nuo Vokietijos ir iš visų pusių apsupta Lenkijos ir Lietuvos žemėmis. Tačiau tų laikų Europos likimo sprendėjai nesiryžo arba nepanorėjo pašalinti tą rakštį iš Lenkijos kulno ir grąžinti Lenkijai senas jos žemes“⁸⁷. „Raudonosios Armijos laimėjimai ne tikrai išvaduoja pavergtąsias tautas iš nekenčiamo hitlerinio jungo. Jie suteikia galimybę atitaisyti ir senas istorines neteisybes“, – baigdamas pabrėžė jis⁸⁸. Antra, Tarybų Lietuvos vadovybė nustojo reikšti atviras pretenzijas į Klaipėdos kraštą. Raudonajai armijai įžengus į Klaipėdos krašto teritoriją ir beveik visą ją užėmus, įvyko priešingas reiškinys, negu buvo galima tikėtis. Nors 1944 m. spalio 10 d. Tarybų Lietuvos vadovybė iš J. Stalino sužinojo, kad Klaipėdos kraštas priklausys Tarybų Lietuvai⁸⁹, tačiau reakcijos į šią žinią nebuvo, – nuo 1944 m. spalio vidurio iki 1945 m. sausio pabaigos spaudoje nebuvo publikuotas nė vienas straipsnis, skirtas Klaipėdos kraštui ar jo priklausomybei Tarybų Lietuvai apibūdinti. Vienintelė informacija, kurioje aiškiai kalbama apie Klaipėdos krašto prijungimą prie Tarybų Lietuvos, buvo paskelbta 1944 m. spalio 26 d. „Tarybų Lietuvos“ vedamajame straipsnyje buvo rašoma, kad „Raudonoji Armija <...> apvalė nuo vokiškų okupantų beveik visą Klaipėdos kraštą, netrukus bus laisva Klaipėda. <...> Prieš Lietuvos darbo žmones stovi didelis uždavinys prisidėti prie mūsų krašto atstatymo, prie greitesnio vokiškos okupacijos padarinių likvidavimo visoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte“⁹⁰. Be to, spaudoje Klaipėdos kraštas buvo minimas rečiau, o paminėti

⁸⁶ Č. Laurinavičius spėjo, kad „Lietuvos sovietiniai veikėjai pabijoję pretenduoti į Karaliaučių dar ir dėl to, kad nesuteiktų SSRS vadovybei dingties persigalvoti dėl Vilniaus priklausomybės“. Žr. plačiau: LAURINAVIČIUS, Česlovas. Lietuvos sienų raida XX amžiuje. Iš: *Lietuvos sienos. Tūkstantmečio istorija*. Redaktorė L. Daukšytė. Vilnius, 2009, p. 115. Tikėtina, kad Tarybų Lietuvos vadovybės apsisprendimą nulėmė ne Vilniaus ir Karaliaučiaus klausimų sugretinimas, bet ir Lietuvos sociopolitinė bei socioekonominė padėtis ją užėmus Raudonajai armijai. Didelės dalies gyventojų netektis, didelės gyventojų dalies pasipriešinimas sovietams bei agrarinis Lietuvos ekonomikos pobūdis ir karo sugriautas Lietuvos ūkis, žvelgiant į trumpą perspektyvą, prieštaravo Tarybų Lietuvos teritorinių ribų išplėtimo logikai. Be to, nuo Vilniaus užėmimo 1944 m. liepą Tarybų Lietuvos vadovybė nuolat akcentavo, kad Vilnius yra Tarybų Lietuvos sostinė – Tarybų Lietuvos dalis. Perdavus Vilnių Lenkijai būtų suardyta Tarybų Lietuvos atkūrimo idėjinė koncepcija.

⁸⁷ Istorinis Rytprūsių likimas. E. Kosminskis. *Tiesa*, 1945, vasario 20, Nr. 40 (570), l. 4.

⁸⁸ Ten pat, l. 4.

⁸⁹ PALECKIS, Justas. *Pergalės saliuotas. Karo meto užrašai*. Vilnius, 1985, p. 188.

⁹⁰ Į tolimesnį atsikūrimo etapą. *Tarybų Lietuva*, 1944, spalio 26, Nr. 108 (383), l. 1.

atvejai galėjo būti suprantami dviprasmiškai. Tarkim, Klaipėdos užėmimo išvakarėse, 1945 m. sausio 24–28 d., vykusioje „Lietuvos TSR švietimo vadovų konferencijoje“ kalbėjęs J. Žiugžda pabrėžė, kad konferencija „<...> susirinko kaip tik tuo momentu, kada fronte vyksta nepaprasti istoriniai įvykiai. Kiekvieno lietuvių širdį pripildo nepaprastas džiaugsmas, kad tarp kitų svarbių laimėjimų fronte Raudonoji Armija išvijo vokiškuosius grobikus ir iš tų Rytų Prūsijos vietovių, kurios prieš 700 metų pagrobtos lietuvių tautai“⁹¹. Tarybų Lietuvos vadovybė taip pat neatskleidė fakto, jog 1944 m. lapkričio mėn. „Lietuviškoji Šaulių Divizija“ buvo apdovanota Raudonosios Vėliavos ordinu už išėjimą prie Nemuno ties Tilže⁹²; už tai, kad „Lietuviškoji Divizija <...> garbingai įsmeigė savo tauriausių Lietuvos sūnų krauju aplaistytą kovos vėliavą prie Nemuno žiočių“⁹³. Vietoj to A. Sniečkus, J. Paleckis ir M. Gedvilas pasveikino „Lietuviškosios Šaulių Divizijos“ vadovybę divizijos trejų metų sukaktuvių proga. „<...> Divizija garbingai nešė partijos ir Lietuvos TSR vyriausybės jai įteiktą raudonąją vėliavą per Baltarusijos ir Lietuvos žemę ir aktyviai dalyvavo kautynėse dėl mūsų tėvynės išvadavimo“, – buvo rašoma sveikinime⁹⁴. Ypač stebina taip atskleista „lietuviškų žemių išvadavimo“ eiga spaudoje, nes, pavyzdžiui, prasidėjus Žemaitijos „išvadavimui“, skaitytojais buvo išsamiai informuojami ne tik apie mūsų eigą Žemaitijoje, bet ir apie užimtas vietas⁹⁵. Kitaip buvo atskleistas Klaipėdos krašto „išvadavimas“. Pirmą kartą Klaipėdos krašte vykstančios kovos aprašytos tik Klaipėdos užėmimo išvakarėse. Tai, kad aprašomos kovos vyksta Klaipėdos krašte, buvo galima suprasti tik iš konteksto. Kovas aprašę karo korespondentai apibūdino jas kaip kovą dėl „lietuvių žemės“, „savo žemės“ arba kaip kovą „brolių žemėje“⁹⁶. Taip pat kontroversiškai skamba karo veiksmuose Klaipėdos krašte dalyvavusio generolo majoro Adolfo Urbšo pasakyti žodžiai, jog „tai, ką lietuviai, vaduodami savo žemę, užėmė – niekam neatiduoda“⁹⁷. Galima daryti prielaidą, jog Tarybų Lietuvos vadovybė nekėlė atvirų pretenzijų į Klaipėdos kraštą todėl, kad sąjungininkai nebuvo galutinai suderinę Rytų Prūsijos padalijimo tarp Tarybų Sąjungos ir Lenkijos klausimo⁹⁸. Be to, Vakarų sąjungininkai tvirtai laikėsi pozicijos, kad visi teritoriniai klausimai turi būti sprendžiami tik

⁹¹ Lietuvos TSR švietimo vadovų konferencija. *Tiesa*, 1945, sausio 31, Nr. 23 (553), l. 3.

⁹² Pergalių Keliomis. J. Dovydaitis. *Tiesa*, 1945, sausio 26, Nr. 19 (549), l. 2. Žr. plačiau: Klaipėdos operacija. Iš: *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. T. II*. Vilnius, 1968, p. 157.

⁹³ G. Pilėnis. Raudonosios Vėliavos ordinu apdovanotoji Lietuviškoji divizija. *Tarybų Lietuva*, 1944, gruodžio 16, Nr. 149 (424), l. 3.

⁹⁴ Raudonosios Vėliavos Lietuviškosios Šaulių Divizijos Vadui generolui majorui A. Urbšui, Divizijos Politskyriaus Viršininkui generolui majorui J. Macijauskui. *Tiesa*, 1944, gruodžio 19, Nr. 136 (197), l. 1.

⁹⁵ Žr. plačiau: Garbė Žemaitijos vaduotojams! *Tiesa*, 1944, spalio 10, Nr. 79 (140), l. 1; Kova dėl Žemaitijos. *Tiesa*, 1944, spalio 12, Nr. 81 (142), l. 2.

⁹⁶ Žr. plačiau: Pergalių kelias. J. Dovydaitis. *Tiesa*, 1945, sausio 26, Nr. 19 (549), l. 4; Puolimas. J. Petrauskas. *Tiesa*, 1945, sausio 27, Nr. 20 (550), l. 2.

⁹⁷ Pergalių kelias. J. Dovydaitis. *Tiesa*, 1945, sausio 26, Nr. 19 (549), l. 4.

⁹⁸ ЗОЛОВ, Александр. Вопрос о Кенигсберге на переговорах «Большой тройки» в годы Второй мировой войны. Из: *Калининградской области – 60: этапы истории, проблемы назвения*. Калининград, 2006, с. 45–46.

taikos konferencijoje pasibaigus karui. Sąjungininkai taip pat sutarė, kad iki Vokietijos kapituliacijos jie neviešins savo teritorinių pretenzijų į Vokietijos reicho teritorijas⁹⁹. Taip Potsdamo konferencijoje tarp Tarybų Sąjungos, JAV ir Didžiosios Britanijos pasirašytas susitarimas dėl Japonijos teritorijos dalies (Sachalino ir Kurilų salų) perdavimo Tarybų Sąjungai buvo paviešintas tik 1946 m. vasario 11 d.¹⁰⁰ Todėl dar neužimtos teritorijos savinimasis galėjo atrodyti pirmalaikis. Neatsitiktinai Potsdamo konferencijoje J. Stalinas turėjo aiškintis Sąjungininkams, kodėl Tarybų Sąjunga, neturėdama susitarimo su Sąjungininkų vyriausybėmis, leidžia lenkams užiminėti dalį jai skirtos Vokietijos okupacinės zonos¹⁰¹.

Taigi, oficiali TSRS vadovybės nuostata Tarybų Sąjungos sienų klausimu bei Tarybų Lietuvos vadovybės pozicija, vertinant Tarybų Lietuvos teritorines ribas ir gretimų Rytų Prūsijos teritorijos dalių priklausomybę, neprieštaravo dviejų diskursų – „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ ir „lietuviškų žemių išvadavimo“ – paraleliniam egzistavimui. Pabrėžiamas Tarybų Lietuvos teritorijos „išvadavimas“ tik išryškino šių diskursų sampratą: „Tarybų Lietuvos išvadavimas“ reiškė 1940–1941 m. ribų Tarybų Lietuvos teritorijos „išvadavimą“, o „lietuviškų žemių išvadavimas“ – Tarybų Lietuvos vadovybės pretenziją į Klaipėdos kraštą. Tokia iredentinio diskurso transformacija gali reikšti tai, kad tuo metu TSRS vadovybė jau buvo apsisprendusi dėl Rytų Prūsijos teritorijos dalies anapus Nemuno priklausomybės. Ir ši teritorija nebuvo numatyta perduoti Tarybų Lietuvai.

Klaipėda „išvaduota“ ir kas toliau?

Raudonajai armijai užėmus Klaipėdą įvyko nauja iredentinio diskurso transformacija. Iki Klaipėdos užėmimo dominavę „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ ir „lietuviškų žemių išvadavimo“ diskursai transformavosi į „visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskursą, reiškiantį „lietuviškų žemių sujungimą“. Skirtingai nuo ankstesnės iredentinio diskurso transformacijos, užėmus Klaipėdą, diskursas keitėsi gana komplikuoti.

Pirmoji oficiali Tarybų Lietuvos vadovybės reakcija dėl Klaipėdos užėmimo buvo išreikšta 1945 m. sausio 29 d. Ta proga per Vilniaus radiją kalbėjęs J. Paleckis pasakė: „Didi ir neužmirštama diena lietuvių tautai bus 1945 metų sausio 28 diena, kada iš didžiosios mūsų Tėvynės Tarybų Sąjungos sostinės Maskvos nuskambėjo Vyriausiojo kariuomenės vado įsakymas dėl lietuvių miesto Klaipėdos išvadavimo, o ykiu su tuo ir dėl visos Tarybų Lietuvos išvadavimo. <...> Senasis Vilnius, Kaunas ir visa Tarybų Lietuva sveikina

⁹⁹ *Тегеран–Ялта–Потсдам. Сборник документов.* Сост. Ш. Санакоев, Б. Цыбулевский. Москва, 1970, с. 118.

¹⁰⁰ Trijų Didžiųjų Valstybių Krymo susitarimas Tolimųjų Rytų klausimais. *Tiesa*, 1946, vasario 12, Nr. 36 (870), l. 1.

¹⁰¹ *Тегеран–Ялта–Потсдам. Сборник документов.* Сост. Ш. Санакоев, Б. Цыбулевский. Москва, 1970, с. 267–268.

išvaduotąją Klaipėdą. Po 700 metų pirmą kartą vienoj lietuviškoj valstybėj susijungia Vilnius, Kaunas ir Klaipėda. Po Tarybų Lietuvos vėliava mūsų kraštas susijungė ir tapo vieningas.¹⁰² Viena vertus, tokia įvykio traktuotė iš esmės atitiko minimą J. Stalino įsakymą, kuriame buvo rašoma apie Klaipėdos ir Tarybų Lietuvos teritorijos užėmimo pabaigą, t. y. „visišką Tarybų Lietuvos išvadavimą“¹⁰³. Kita vertus, tokia įvykio traktuotė buvo J. Stalino įsakymo interpretacija, nes jame nebuvo minimas nei Klaipėdos „gražinimas“, nei „lietuviškų žemių sujungimas“.

Aiškią J. Stalino įsakymo interpretaciją atskleidžia Vilniuje 1945 m. vasario 3 d. vykęs iškilmingas posėdis, skirtas „visos Tarybų Lietuvos išvadavimui iš vokiškųjų grobikų jungo“ paminėti¹⁰⁴. Į šį posėdį susirinko beveik visa Tarybų Lietuvos vadovybė, aukšto rango karo vadai ir žinomi visuomenės veikėjai. Ypatingą reikšmę posėdžiui suteikė jo transliacija per Vilniaus radiją, šventinis koncertas ir 20 artilerijos saliuoto salvių, skirtų Raudonosios armijos garbei, nušvietusių Vilniaus padangę posėdžio pabaigoje, 21 val.¹⁰⁵ Posėdyje kalbėjęs J. Paleckis pabrėžė, kad „šiandien čia susirinkom iškilmingai pažymėti didžiojo lietuvių tautai istorinio įvykio – visų Tarybų Lietuvos žemių sujungimo, Tarybų Lietuvos galutinio išvadavimo“¹⁰⁶. Kitas Tarybų Lietuvos vadovybės atstovas M. Gedvilas pasakė: „<...> Didvyriška Raudonoji Armija, vykdydama didžiojo Stalino įsakymą, nesulaikomai verždamasi į Vakarus, išlaisvino lietuvišką miestą Klaipėdą ir tuo pačiu baigė visiškai vaduoti Lietuvą nuo hitlerinio brudo. <...> Vieningos lietuvių valstybės ribose sujungti Vilnius, Kaunas ir Klaipėda. Šaunioji Raudonoji Armija yra įgyvendinusi istorinius mūsų tautos lūkesčius <...>“¹⁰⁷, t. y. „sujungė lietuvių tautą į vieną valstybę“¹⁰⁸. Apibendrinant šių ir kitų posėdyje kalbėjusiųjų pasisakymus, galima teigti, kad Tarybų Lietuvos vadovybė vertino J. Stalino įsakymą kaip visų „lietuviškų žemių išvadavimą“ iš vokiečių okupacijos ir kaip visų „lietuviškų žemių sujungimą“, t. y. įtraukimą į Tary-

¹⁰² PALECKIS, Justas. *Pergalės saliuotas. Karo metų užrašai*. Vilnius, 1985, p. 202–203.

¹⁰³ J. Stalino įsakyme buvo rašoma, kad „1-ojo Pabaltijo fronto kariuomenė <...> užėmė lietuvių miestą Klaipėdą <...>, tuo pačiu užbaigdama visišką Tarybų Lietuvos išvalymą nuo vokiškųjų grobikų“. Žr. plačiau: Vyriausiojo Kariuomenės Vado Įsakymas 1-ojo Pabaltijo fronto kariuomenės vadui armijos generolui Bagramianui, Fronto štabo viršininkui generolui pulkininkui Kurasovui. *Tiesa*, 1945, sausio 30, Nr. 22 (552), l. 2.

¹⁰⁴ Iškilmingas galutinio Lietuvos TSR išvadavimo minėjimas sostinėje. *Tarybų Lietuva*, 1945, vasario 6, Nr. 29 (465), l. 1.

¹⁰⁵ Lietuvos TSR sostinės saliuotas. *Tarybų Lietuva*, 1945, vasario 8, Nr. 31 (467), l. 1; Доклад Председателя Совнаркома Литовской ССР тов. Гедвиласа М. на торжественном заседании 3 февраля 1945 г., в гор. Вильнюсе, посвященном полному освобождению Советской Литвы от немецких захватчиков. *Советская Литва*, 8 февраля 1945 г., № 22 (460), л. 2.

¹⁰⁶ PALECKIS, Justas. *Pergalės saliuotas. Karo metų užrašai*. Vilnius, 1985, p. 207.

¹⁰⁷ Istorinis lietuvių tautos laimėjimas. Lietuvos TSR LKT Pirmininko drg. M. Gedvilo pranešimas 1945 m. vasario 3 d. Vilniuje, iškilmingame Lietuvos TSR Vyriausybės ir visuomeninių organizacijų atstovų susirinkime, skirtame visos Tarybų Lietuvos išvadavimui iš vokiškųjų grobikų jungo. *Tiesa*, 1945, vasario 8, Nr. 30 (560), l. 2.

¹⁰⁸ Išvaduota visa Lietuvos žemė! Iškilmingas posėdis Vilniuje, skirtas visiškam Tarybų Lietuvos išvadavimui nuo grobikų vokiečių. *Tiesa*, 1945, vasario 6, Nr. 28 (558), l. 2; Iškilmingas posėdis Vilniuje, skirtas visiškam Tarybų Lietuvos išvadavimui nuo vokiškųjų grobikų. *Tarybų Lietuva*, 1945, vasario 8, Nr. 31 (467), l. 1.

bų Lietuvos sudėtį. Šiame kontekste Klaipėdos „išvadavimas“ buvo vertinamas kaip jos „sugražinimas“ – „istorinis didžiosios skriaudos atitaisymas“¹⁰⁹. M. Gedvilas apibūdino tai kaip „džiaugsmingą lietuvių tautos šventę“ – „istorinį lietuvių tautos laimėjimą“¹¹⁰.

Tokią J. Stalino įsakymo interpretaciją galima paaiškinti Tarybų Lietuvos vadovybės siekiu sukurti teigiamą Lietuvos visuomenės reakciją ir palankumą sovietinei valdžiai. „Tiesos“ vedamajame straipsnyje buvo pabrėžta, kad „išsipildė tai, apie ką svajojo mūsų seneliai ir tėvai <...>“, taip pat iškeltas retorinis klausimas: „Argi praėjusio šeštadienio saliusas mūsų sostinėje ryškiai nepatvirtino to fakto, kad mūsų tauta 1940 metais pasirinko teisingą kelią?!“¹¹¹ Pagaliau 1945 m. vasario 9 d. Tarybų Lietuvos vadovybė – J. Paleckis, M. Gedvilas ir A. Sniečkus – kreipėsi „į lietuvių tautą“ dėl „lietuviškų žemių išvadavimo“ pabaigos¹¹². Tai buvo logiškas žingsnis, užbaigiant 1944 m. rugpjūčio 2 d. paskelbtą „lietuviškų žemių išvadavimo“ pradžią. Tačiau tokio turinio Tarybų Lietuvos vadovybės pasisakymai buvo skirti tik Lietuvos visuomenei.

Tarybų Sąjungos kontekste Tarybų Lietuvos vadovybė nevartojo „lietuviškų žemių sujungimo“ sąvokos, bet pabrėžė „lietuvių tautos išvadavimą“ ir Tarybų Lietuvos „valstybingumo“ atkūrimą. Posėdžio dalyvių siųstame sveikinimo laiške J. Stalinui buvo rašoma, kad „Lietuvos darbo žmonės“ „įkvėpė Raudonosios armijos laimėjimai“ atkurti Tarybų Lietuvą, o įgalino „VKP(b) CK tiksliai tolimesnio veikimo programa ir nurodymai“¹¹³.

„Lietuviškų žemių sujungimas“ taip pat nebuvo minimas Lietuvos TSR AT IV sesijos, vykusios 1945 m. gegužės 29–31 d. Vilniuje, dalyvių siųstuose laiškuose J. Stalinui ir Raudonajai armijai, kuriuose akcentuota, kad „vokiškieji okupantai buvo sunaikinę Lietuvos valstybingumą <...>“¹¹⁴, kad „<...> Lietuva atgavo savo laikinai prarastą valstybingumą dėka <...>“ Tarybų Sąjungos¹¹⁵. Be to, laiškų turinys atskleidė, kad po Klaipėdos „išvadavimo“ Tarybų Lietuvos vadovybė vis dar traktavo Tarybų Lietuvą pagal jos teritorines ribas 1940–1941 m., tačiau pripažino karo metu įvykusią jos teritorinę transformaciją. Pavyzdžiui, laiške, skirtame Raudonajai armijai, buvo pabrėžta, kad „trejus ilgus metus kentėjo mūsų tauta baisios okupacijos jungą <...>“, o laiške J. Stalinui – kad „pirmą kartą visoje savo istorijoje mūsų tauta gali džiaugtis turėdama vieningoje laisvoje valstybėje savo amžinąją sostinę Vilnių ir savo uostą Klaipėdą“¹¹⁶. Neatsitiktinai sesijos atidarymo

¹⁰⁹ Istorinis lietuvių tautos laimėjimas. Lietuvos TSR LKT Pirmininko drg. M. Gedvilo pranešimas 1945 m. vasario 3 d. Vilniuje, iškilmingame Lietuvos TSR Vyriausybės ir visuomeninių organizacijų atstovų susirinkime, skirtame visos Tarybų Lietuvos išvadavimui iš vokiškųjų grobių jungo. *Tiesa*, 1945, vasario 8, Nr. 30 (560), l. 2.

¹¹⁰ Ten pat, l. 2.

¹¹¹ Išvaduota visa Lietuva! *Tiesa*, 1945, vasario 6, Nr. 28 (558), l. 1.

¹¹² Į lietuvių tautą. *Tiesa*, 1945, vasario 10, Nr. 32 (562), l. 1.

¹¹³ Ten pat, l. 1.

¹¹⁴ Draugui Stalinui. *Tiesa*, 1945, gegužės 30, Nr. 124 (654), l. 1.

¹¹⁵ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos IV sesija. Vyriausiajam Kariuomenės Vadui Tarybų Sąjungos Maršalui draugui Stalinui. Pergalingosios Raudonosios Armijos maršalams, generolams, karininkams, seržantams, kovotojams. *Tiesa*, 1945, gegužės 31, Nr. 125 (655), l. 1.

¹¹⁶ Draugui Stalinui. *Tiesa*, 1945, gegužės 30, Nr. 124 (654), l. 1.

proga Tarybą sveikinęs Raudonosios armijos lietuviškojo Klaipėdos vardo Raudonosios Vėliavos ordino junginio vadas generolas majoras Jonas Macijauskas pabrėžė, kad atkurtas valstybinis-teritorinis darinys – Lietuvos TSR – sudarytas legitiminio užkariavimo būdu, ir sakė: „Praėjusioje sesijoje, įvykusioje tik ką išvaduotame Vilniuje, <...> aš tada jums pažadėjau, kad mūsų junginys didvyriškai kovos dėl galutinio Tarybų Lietuvos išvadavimo, dėl galutinio priešo sutriuškinimo <...>. Galiu Jums raportuoti, kad tas uždavins ir tas pažadas mūsų kovotojų dabar įvykdytas.“¹¹⁷

Nors Tarybų Lietuvos vadovybė deklaravo „lietuviškų žemių sujungimą“, šis sujungimas dar tik turėjo būti įgyvendintas. 1945 m. balandžio 24–27 d. Maskvoje vykusioje TSRS AT XI sesijoje dalyvavęs M. Gedvilas įvertino Klaipėdos kraštą, kaip naujai prijungtą prie Tarybų Lietuvos teritoriją, kurią perimti be Tarybų Sąjungos paramos Tarybų Lietuva buvo nepajėgi¹¹⁸. Po mėnesio vykusioje Lietuvos TSR AT IV sesijoje buvo svarstyti Lietuvos TSR biudžeto ir administracinio-teritorinio sutvarkymo klausimai. 1945 m. birželio 10 d. „Tiesoje“ buvo paskelbti Lietuvos TSR biudžeto 1945 m. ir administracinės-teritorinės sudėties pakeitimo įstatymai, pagal kuriuos Klaipėdos krašto Tarybų Lietuvos sudėtyje ir *de facto*, ir *de jure* nebuvo¹¹⁹. Deklaratyvų „lietuviškų žemių sujungimo“ pobūdį patvirtina po sesijos priimti Tarybų Lietuvos vadovybės¹²⁰ ir Lietuvos TSR AT kreipimaisi į Lietuvos visuomenę, kuriuose buvo akcentuojama pergalė prieš Vokietiją, karo pabaiga, perėjimas prie sugriauto ūkio atkūrimo ir kova prieš „lietuviškai vokiškuosius ir lenkiškai vokiškuosius nacionalistus“¹²¹. Tarybų Lietuvos teritorinis pasikeitimas vos vienu sakiniu buvo paminėtas Tarybų Lietuvos vadovybės kreipimesi: „Su pasididžiavimu lietuvių tauta šiandien mato, kad po Tarybų Lietuvos vėliava yra sujungtos visos lietuvių žemės su senąja sostine Vilniumi, su mūsų uostu Klaipėda.“¹²²

Teisiškai neapibrėžta Klaipėdos krašto padėtis neturėtų stebinti, nes Lietuvos TSR biudžetas, kaip sudedamoji 1945 m. TSRS valstybės biudžeto dalis¹²³, buvo sudarytas pagal

¹¹⁷ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos IV sesija. Generolo majoro J. Macijausko sveikinimo kalba. *Tiesa*, 1945, birželio 8, Nr. 132 (662), l. 2. 1944 m. rugpjūčio 30 d. III sesijoje kalbėjęs J. Macijauskas sakė ką kitą: „Leiskite užtikrinti jus, draugai, divizijos kovotojų ir vadų vardu, kad dabar mūsų divizija dar smarkiau triuškins priešą eidama su vėliava, kurią įteikė Lietuvos KP(b) CK ir mūsų vyriausybė, ir vėliavą mes nešime per kovų laukus, per Prūsiją į Berlyną.“ Žr. plačiau: Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III sesija. 1944 m. rugpjūčio 30 d. vakarinis posėdis. *Tiesa*, 1944, rugsėjo 5, Nr. 51 (112), l. 2.

¹¹⁸ TSRS I šaukimo Aukščiausiosios Tarybos XI sesija. Diskusijos dėl TSRS Finansų Liaudies Komisarų drg. A. G. Zverevų pranešimo apie valstybinį biudžetą 1945 metams ir valstybinio biudžeto 1943 metams vykdymą. Drg. M. Gedvilo kalba. *Tiesa*, 1945, balandžio 29, Nr. 99 (629), l. 3.

¹¹⁹ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Valstybinio Biudžeto 1945 metams Įstatymas. *Tiesa*, 1945, birželio 10, Nr. 134 (664), l. 1; Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos Konstitucijos (Pagrindinio įstatymo) 14, 45 ir 48 straipsnių papildymo ir pakeitimo Įstatymas. *Tiesa*, 1945, birželio 10, Nr. 134 (664), l. 2.

¹²⁰ Lietuvos TSR AT 1945 m. birželio 15 d. kreipimesi „į lietuvių tautą“ Lietuvos TSR AT Prezidiumo pirmininkas, LKT pirmininkas ir LKP(b) CK sekretorius įvardyti kaip „Lietuvos TSR Vyriausybė“. Žr. plačiau: *Tiesa*, 1945, birželio 15, Nr. 138 (668), l. 1.

¹²¹ Brangūs broliai ir seserys! Tarybų Lietuvos piliečiai! *Tiesa*, 1945, birželio 3, Nr. 128 (658), l. 1.

¹²² Ten pat, l. 1.

¹²³ TSRS valstybės 1945 m. biudžetas buvo patvirtintas 1945 m. balandžio 27 d.

1940–1941 m. Tarybų Lietuvos teritorinę padėtį, o Vokietija dar egzistavo kaip valstybė. Negalėdama priimti vienašališko sprendimo dėl Klaipėdos krašto įtraukimo į Tarybų Lietuvos sudėtį, Tarybų Lietuvos vadovybė galėjo palaikyti ir palaikė tik „visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ mitą. Toks mitas turėjo akivaizdžių spragų, nes jo formavimą lėmė sovietinės, totalitarinės propagandos pobūdis. Pasak Hannahos Arendt, „mases įtikina ne faktai ir net ne sufabrikuoti faktai, o vien pastovumas tos sistemos, kuriai jos tariamai priklauso“¹²⁴. Tad kaip Tarybų Lietuvos vadovybė įtvirtino Tarybų Lietuvos teritorinių ribų pasikeitimą – „lietuviškų žemių sujungimą“?

„Lietuviškų žemių sujungimas“ kaip Tarybų Lietuvos atkūrimo pabaiga

Po Klaipėdos „išvadavimo“ Tarybų Lietuvos teritorinės ribos tapo aiškios, tačiau teisiniu požiūriu jos nepakito. Pagal tarptautinę teisę karo metu okupuota prieš teritorija išlieka okupuotos valstybės dalimi iki tol, kol okupuota bendruomenė išlieka kaip valstybė, t. y. iki tol, kol valstybė nugalėtoja nepanaikina kare pralaimėjusios valstybės valdžią¹²⁵. Tai, kad Klaipėdos krašto priklausomybės Tarybų Lietuvai ir „lietuviškų žemių sujungimo“ klausimai buvo pradėti spręsti po to, kai Sąjungininkai perėmė Vokietijos valdymą¹²⁶, tik patvirtina šią nuostatą.

Sprendžiant Tarybų Sąjungos okupuoto Klaipėdos krašto priklausomybės klausimą, vadovautasi 1945 m. sausio 28 d. J. Stalino įsakymu, nes karo metu Tarybų Sąjungoje aukščiausiąją juridinę galią turėjo vyriausiojo kariuomenės vado J. Stalino įsakymai. J. Stalino rankose buvo sutelkta visa politinė ir karinė valdžia: jis buvo Gynybos ir Liaudies komisarų tarybos pirmininkas, VKP(b) CK generalinis sekretorius ir vyriausiasis kariuomenės vadas. J. Stalino pasirašyti arba sankcionuoti įsakymai buvo ne tik pagrindinė operatyvinio šalies valdymo priemonė, bet, svarbiausia, jie išreiškė visos Tarybų Sąjungos poziciją¹²⁷. Kitų aukščiausiųjų sovietinės valdžios organų funkcija buvo vykdyti J. Stalino įsakymus. Tad Raudonajai armijai atlikus savo misiją, t. y. „visiškai išvadavus Tarybų Lietuvą“ ir „iškovojus galutinę pergalę prieš vokiškuosius grobikus“, atėjo laikas įtvirtinti kare pasiektą teritorinę laimėjimą – teisiškai patvirtinti „lietuviškų žemių su-

¹²⁴ ARENDT, Hannah. *Totalitarizmo ištakos*. Vilnius, 2001, p. 346.

¹²⁵ KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952, p. 75.

¹²⁶ 1945 m. birželio 5 d. Sąjungininkų – TSRS, Jungtinės Karalystės, JAV ir Prancūzijos – vyriausybių įgaliotieji atstovai paskelbė Deklaraciją „dėl Vokietijos nugalėjimo ir aukščiausiosios valdžios Vokietijos atžvilgiu sau pasiėmimo“, kuria panaikino Vokietijos valstybę. Žr. plačiau: Keturių didžiųjų sąjunginių valstybių deklaracijos dėl Vokietijos nugalėjimo ir aukščiausiosios valdžios sau pasiėmimo pasirašymas. *Tiesa*, 1945, birželio 7, Nr. 131 (661), l. 1–2.

¹²⁷ *Русский архив: Великая Отечественная. Т. 13. Приказы народного комиссара обороны СССР. 22 июня 1941 г. – 1942 г.* Москва, 1997, с. 6.

jungimą“. Čia buvo svarbūs du įvykiai, pagal sovietinę Konstituciją abu susiję su formaliai aukščiausiųjų TSRS ir Lietuvos TSR valdžios organų – Aukščiausiųjų Tarybų – veikla.

1945 m. birželio 22–23 d. Maskvoje vyko TSRS AT XII sesija. Jos išvakarėse „Tiesos“ vedamajame buvo rašoma: „Lietuvių tauta <...> šiandien triumfuoja drauge su visomis tarybinėmis tautomis. Ji žino, kad didžiosios pergalės iškovojo yra ir jos nemažas indėlis. Ji mato įsikūnijusias jos amžiais puoselėtas svajones dėl visų lietuviškų žemių sujungimo į vieną vienetą.“¹²⁸ Ką svarstė Taryba, kad sulaukė tokios Tarybų Lietuvos vadovybės reakcijos? TSRS AT XII sesija svarstė tik vieną klausimą – įstatymo „dėl veikiančiosios armijos vyresniojo amžiaus asmeninės sudėties demobilizacijos“ priėmimą. Šis įstatymas ir aplinkybės, kuriomis jis buvo priimtas¹²⁹, reiškė Tarybų Sąjungos pergalę „Tėvynės“ kare ir Tarybų Sąjungos perėjimą į „taikią statybą“, taip pat išaugusią Tarybų Sąjungos politinę ir karinę galią¹³⁰. Šioje sesijoje dalyvavęs J. Paleckis pabrėžė, kad „Didžioji visų Tarybų Sąjungos tautų pergalė lietuvių tautai reiškia pergalingą jos amžinosios kovos prieš vokiškuosius grobikus užbaigimą“ – lietuviškųjų žemių su sostine Vilniumi ir Klaipėdos uostu suvienijimą¹³¹. Savo kalboje jis taip pat akcentavo sovietinėms respublikoms Ukrainai, Baltarusijai ir Lietuvai palankią geopolitinę situaciją, susidariusią dėl Tarybų Sąjungos pergalės prieš Vokietiją. „<...> Dabar nėra nesantaikos tarp Tarybų Lietuvos ir demokratinės Lenkijos“, – pabrėžė jis¹³². Toks „tarpvalstybinių“ santykių pasikeitimo akcentavimas rėmėsi sesijos išvakarėse Maskvoje tarp Sąjungininkų ir Lenkijos atstovų pasiektu susitarimu dėl prosovietinės Lenkijos laikinosios tautinės vienybės vyriausybės sudarymo¹³³. Šios vyriausybės sudarymas iš esmės nulėmė tarptautinį Tarybų Sąjungos vakarinės sienos pagal 1941 m. padėtį pripažinimą. Atsižvelgiant į XII sesijos reikšmę ir aplinkybes, kuriomis ji vyko, galima teigti, kad Tarybų Sąjungos pergalė prieš Vokietiją sukūrė teisinį pagrindą Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzijoms į Klaipėdos kraštą įgyvendinti, o sudarius naują prosovietinės Lenkijos vyriausybę buvo pripažintos Tarybų Lietuvos teisės į Vilniaus kraštą. Kitaip tariant, Tarybų Sąjungos pergalė prieš Vokietiją ir dėl to pakitusi geopolitinė situacija sudarė sąlygas sujungti „lietuviškas žemes“ esant Tarybų Lietuvos sudėtyje.

Kitas žingsnis įtvirtinant „lietuviškų žemių sujungimą“ buvo 1945 m. liepos 21 d. Vilniuje vykusį Lietuvos TSR AT V sesija. „Jubiliejinė“ sesija prasidėjo nuo TSRS liaudies

¹²⁸ Didžioji Pergalė. *Tiesa*, 1945, birželio 22, Nr. 144 (674), l. 1.

¹²⁹ TSRS Aukščiausiosios Tarybos XII sesija prasidėjo tą pačią dieną, kai prieš 4 metus (1941 m.) Vokietija užpuolė Tarybų Sąjungą. Sesijai pasibaigus, birželio 24 d., Maskvoje vyko pirmasis „Pergalės“ paradas.

¹³⁰ TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1-ojo šaukimo XII sesija. Dėl veikiančios armijos vyresniojo amžiaus asmeninės sudėties demobilizavimo. Raudonosios Armijos Generalinio Štabo Viršininko armijos generolo A. I. Antonovo pranešimas. *Tiesa*, 1945, birželio 23, Nr. 145 (675), l. 1–2.

¹³¹ TSRS Aukščiausiosios Tarybos 1-ojo šaukimo XII sesija. Diskusijos dėl pranešimo apie Veikiančiosios Armijos vyresniojo amžiaus asmeninės sudėties demobilizavimą. Deputato J. Paleckio kalba. *Tiesa*, 1945, birželio 26, Nr. 167 (677), l. 1.

¹³² Ten pat, l. 4.

¹³³ Laikinosios Lenkų Tautinės Vienybės Vyriausybės sudarymo klausimu. *Tiesa*, 1945, birželio 23, Nr. 165 (675), l. 2.

komisarų tarybos, VKP(b) ir AT Prezidiumo sveikinimų, kuriuose buvo pabrėžta, kad Tarybų Lietuvos „išvadavimas“ ir „lietuviškų žemių sujungimas“ tapo galimi tik dėl Tarybų Sąjungos pergalės prieš Vokietiją. „Tarybų Lietuva išvadauta iš vokiškųjų grobikų, o senovinės jos žemės vėl sujungtos į vieną lietuvišką valstybę“, – savo sveikinime rašė TSRS AT Prezidiumas¹³⁴. Šiuos sveikinimus reikėtų vertinti kaip Tarybų Lietuvos atkūrimo ir jos naujų teritorinių ribų pripažinimą. Po kelių dienų Tarybų Lietuvos atkūrimą taip pat pripažino dauguma sovietinių respublikų: Rusija, Estija, Latvija, Baltarusija, Karelija–Suomija ir Moldavija, t. y. beveik visas Tarybų Sąjungos vakarinis pakraštys¹³⁵. Pavyzdžiui, Rusijos TFSSR AT Prezidiumo ir LKT sveikinime buvo rašoma: „Didžiajai rusų tautai padedant, lietuvių tauta išsivadavo iš vokiškosios vergijos, atgaivino tautinį valstybingumą ir dabar sėkmingai atkuria savo ūkį ir kultūrą.“¹³⁶ Taip pat reikia atkreipti dėmesį į sesijos dienotvarkę, kurią iš esmės sudarė kariškių pasisakymai, karinių ritualų demonstracija ir įvairių sveikinimų priėmimas, pavyzdžiui, „didvyriškajai Raudonajai Armijai“ ir „rusų tautai“¹³⁷. Čia svarbu paminėti sesijoje priimtą „lietuvių tautos“ sveikinimo laišką J. Stalinui, kuriame buvo kalbama ir apie „šventą karą“. Laiške rašoma: „Į šventą kovą prieš amžinąjį priešą – vokiškuosius grobikus – pakilo lietuvių tauta. <...> Dabar, kai mes švenčiame pergalę <...>, lietuvių tauta pasididžiuodama gali pasakyti, kad po Tarybų Lietuvos vėliava sujungtos lietuvių žemės su senąja sostine Vilniumi ir lietuviškuoju uostu Klaipėda, kad laisvės saulė, Stalino Konstitucijos saulė ir vėl nušvito viršum mūsų krašto ir ji jau daugiau niekad neužges.“¹³⁸ Laiške taip pat išsakytas dėkingumas J. Stalinui „<...> už lietuviškųjų žemių sujungimą į vientisą valstybę, už sugrąžinimą lietuvių tautai jos senovinės sostinės – Vilniaus ir uosto Klaipėdos“¹³⁹. Analizuojant laiško J. Stalinui turinį, reikia atkreipti dėmesį į dar du aspektus. Pirmiausia, sesijoje kalbėjęs M. Gedvilas pabrėžė, kad Tarybų Lietuva egzistavo „nepilnus dvylika mėnesių“¹⁴⁰, o laiške J. Stalinui buvo akcentuota, kad „<...> nuo pirmųjų okupacijos mėnesių vokiškieji

¹³⁴ TSRS Sąjungos Liaudies Komisarų Tarybos, Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) Centro Komiteto ir Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo sveikinimai Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumui, Liaudies Komisarų Tarybai ir LKP (b) CK. *Tiesa*, 1945, liepos 21, Nr. 168 (698), l. 1.

¹³⁵ Sąjunginių respublikų sveikinimai Tarybų Lietuvos vadovybei. Žr. plačiau: *Tiesa*, 1945, liepos 22, Nr. 169 (699), l. 1; *Tiesa*, 1945, liepos 27, Nr. 173 (703), l. 1; *Tiesa*, 1945, liepos 28, Nr. 174 (704), l. 1; *Tiesa*, 1945, liepos 31, Nr. 176 (706), l. 1.

¹³⁶ RTFSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo ir RTFSR Liaudies Komisarų Tarybos sveikinimas Lietuvos TSR AT Prezidiumui, Lietuvos LKT ir Lietuvos KP (bolševikų) CK. *Tiesa*, 1945, liepos 22, Nr. 169 (699), l. 1.

¹³⁷ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, skirta Tarybų Lietuvos penkerių metų sukaktuvėms paminėti. *Tiesa*, 1945, liepos 22, Nr. 169 (699), l. 2.

¹³⁸ Lietuvių Tauta Didžiajam Tautų Vadui draugui Stalinui. *Tiesa*, 1945, liepos 25, Nr. 171 (701), l. 1–2.

¹³⁹ Ten pat, l. 1–2.

¹⁴⁰ Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos penkmetis. Lietuvos TSR Liaudies Komisarų Tarybos Pirmininko drg. M. Gedvilo kalba Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos jubiliejinėje sesijoje Vilniuje 1945 m. liepos 21 d. *Tiesa*, 1945, liepos 24, Nr. 170 (700), l. 2.

fašistai panaikino bet koki Lietuvos valstybingumą <...>¹⁴¹. Vadinasi, Tarybų Lietuvos vadovybė pripažino, kad iki V sesijos egzistavo Tarybų Lietuvos „valstybingumo“ problema. Antra, Tarybų Sąjunga laikėsi pozicijos, jog valstybingumo ir valstybės sienų nustatymo klausimai gali būti sprendžiami tik atsižvelgiant į „tautos apsisprendimą“¹⁴². Tai, kad sveikinimo laišką J. Stalinui siuntė neva jį pasirašę 640 875 Lietuvos visuomenės atstovai, suteikė jam teisės akto galią ir daugiau legitimumo, nes sovietinėje teisėkūroje toks laiškas buvo prilyginamas „laisvai išreikštai tautos valiai“. Vadinasi, Tarybų Lietuvos vadovybė taip pat pripažino, kad atkurta Tarybų Lietuva yra naujas valstybinis-teritorinis darinys. Įvertinus šiuos pastebėjimus, galima daryti prielaidą, jog Lietuvos TSR AT V sesija susirinko ne tam, kad paminėtų penktąsias Tarybų Lietuvos paskelbimo metines, bet kad teisiškai patvirtintų Tarybų Lietuvos atkūrimą ir jos teritorinę transformaciją – „lietuviškų žemių sujungimą“. Tai, kad „jubiliejinė“ sesija vyko 1945 m. liepos 21 d. ir truko tik vieną dieną, buvo simbolinis 40-ųjų ir 45-ųjų Tarybų Lietuvos sutapatinimas, turėjęs tikslą sudaryti Tarybų Lietuvos „valstybingumo“ sugražinimo, politinio tęstinumo ir teritorinio vientisumo Tarybų Sąjungos sudėtyje vaizdinį. Be to, galima daryti kitą prielaidą, kad Klaipėdos krašto įtraukimas į Tarybų Lietuvos sudėtį buvo neteisėtas, nes jis buvo įvykdytas vienašališku būdu, t. y. kaip Tarybų Sąjungos vidaus reikalas. Pagal tuometinės tarptautinės teisės praktiką karams užbaigti ir įgytoms teritorijoms įteisinti Sąjungininkų karas su Vokietija turėjo būti užbaigtas sudarant tarp jų taikos sutartį¹⁴³. Kodėl tokia sutartis nebuvo sudaryta, kaip ir kiek ilgai teisiškai nesureguliuotas Klaipėdos krašto priklausomybės klausimas turėjo įtakos Klaipėdos krašto, įėjusio į Tarybų Lietuvos sudėtį, padėčiai, yra kitas klausimas.

Simboliška, kad „jubiliejinėje“ sesijoje buvo pritarta Lietuvos TSR AT Prezidiumo sekretoriaus Stasio Pupeikio pasiūlytam įsako projektui dėl paminklo, skirto „<...> atžymėti pergalei prieš vokiškuosius grobikus, Lietuvos atvadavimui bei lietuviškų žemių sujungimui“, pastatymo Vilniuje¹⁴⁴. Šis projektas taip ir liko neįgyvendintas.

Išvados

Straipsnyje atskleidus ir išanalizavus Tarybų Lietuvos periodinėje spaudoje 1941–1945 m. skelbtus Tarybų Lietuvos vadovybės pasisakymus iredentinių teritorijų, Tarybų Lietuvos atkūrimo ir jos teritorinės transformacijos klausimais galima daryti šias išvadas.

Nuo lietuviško iredentizmo atsiradimo XIX a. pabaigoje iki Vokietijos ir Tarybų Sąjungos karo pradžios 1941 m. lietuviško iredentizmo raiška priklausė nuo geopolitinės

¹⁴¹ Lietuvių Tauta Didžiajam Tautų Vadui draugui Stalinui. *Tiesa*, 1945, liepos 25, Nr. 171 (701), l. 1.

¹⁴² БАРСЕГОВ, Юрий. *Территория в международном праве*. Москва, 1958, с. 122.

¹⁴³ KELSEN, Hans. *Principles of International Law*. New York, 1952, p. 68–69.

¹⁴⁴ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos sesija, skirta Tarybų Lietuvos penkerių metų sukaktuvėms paminėti. *Tiesa*, 1945, liepos 22, Nr. 169 (699), l. 2.

didžiųjų kaimyninių valstybių pozicijos. Tai turėjo poveikį lietuviško iredentizmo raiškai ne tik tuomet, kai Lietuva buvo nepriklausoma ir jai priklausė Klaipėdos kraštas, bet ir tuomet, kai Lietuva buvo Tarybų Sąjungos dalis.

Antrojo pasaulinio karo metu lietuviškas iredentizmas aktualizuotas kaip sovietinės politikos elementas, turėjęs konsoliduoti lietuvius prieš vokiečius Tarybų Sąjungos kare su Vokietija. Raudonajai armijai pradėjus Tarybų Lietuvos „išvadavimą“, Tarybų Lietuvos vadovybė deklaravo siekį „išvaduoti“ ne tik Tarybų Lietuvos teritoriją, bet ir Klaipėdos kraštą bei kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno upės. „Lietuviškų žemių išvadavimo“ ir jų „sujungimo“ į vieną Tarybų Lietuvą idėjines koncepcijas Tarybų Lietuvos vadovybė pasiskolino iš Rusijos istoriografijos. Tarybų Lietuvos vadovybė pristatė save kaip istorinės misijos vykdytoją – vienintelę jėgą, galinčią ir turinčią „išvaduoti“ visas vokiečių „užgrobtas lietuviškas žemes“ bei jas įtraukti į atkuriamos Tarybų Lietuvos teritorinę sudėtį. Nuo Vilniaus iki Klaipėdos „išvadavimo“ nebuvo aišku, kokios bus Tarybų Lietuvos teritorinės ribos, todėl „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ reikšmė buvo suskaidyta į abstrakčių – „lietuviškų žemių“ – „išvadavimą“.

Tarybų Lietuvos vadovybės teritorinių pretenzijų raiškai iredentiniame diskurse turėjo įtakos Tarybų Lietuvos, įėjusios į Tarybų Sąjungos sudėtį, „valstybingumo“ tarp-tautinio pripažinimo problema ir Tarybų Sąjungos politika sovietinių respublikų atžvilgiu. Nuo karo tarp Vokietijos ir Tarybų Sąjungos pradžios iki Teherano konferencijos Tarybų Lietuvos vadovybė nereiškė teritorinių pretenzijų į iredentines teritorijas. Atvirai jas imta įvardyti tik nuo 1944 m. Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzijos į iredentines teritorijas nebuvo savarankiškas reiškinys – jos atspindėjo TSRS vadovybės poziciją. Raudonajai armijai įžengus į vokiečių okupuotą Tarybų Lietuvos teritoriją, buvo pradėtas kurti „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ mitas, vėliau įtvirtinęs tai, kad Tarybų Lietuvos teritorinės ribos su Vilniumi ir Klaipėda nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos egzistavo visada. Tačiau iki Klaipėdos užėmimo tiek Lietuvos visuomenė, tiek Tarybų Lietuvos vadovybė suvokė Lietuvą kaip „lietuviškų žemių“ visumą ir tikėjosi, kad prie Lietuvos bus prijungti ne tik Vilniaus ir Klaipėdos kraštai, bet ir kita Rytų Prūsijos teritorijos dalis anapus Nemuno.

Po Lietuvos TSR AT III sesijos buvo aktualizuoti du „išvadavimo“ diskursai: „Tarybų Lietuvos“ ir „lietuviškų žemių“. Oficiali Tarybų Sąjungos ir Tarybų Lietuvos vadovybių nuostata Tarybų Sąjungos sienų pagal 1941 m. padėtį klausimu neprieštaravo šių diskursų koegzistencijai: „Tarybų Lietuvos išvadavimas“ reiškė 1940–1941 m. ribų Tarybų Lietuvos teritorijos „išvadavimą“, o „lietuviškų žemių išvadavimas“ – Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzijas į Klaipėdos kraštą. Po Tarybų Lietuvos teritorijos „išvadavimo“ Tarybų Lietuvos vadovybė nebereiškė pretenzijų į kitą Rytų Prūsijos teritorijos dalį anapus Nemuno, o pretenzijos į Klaipėdos kraštą buvo reiškiamos užslėpta forma. Aiškinantis Tarybų Lietuvos vadovybės pretenzijų į iredentines teritorijas raiškos kaitos priežastis, išskiriami du objektyvūs veiksniai: TSRS vadovybės pozicijos dėl Rytų Prūsijos teritorijos dalies anapus Nemuno priklausomybės pasikeitimas bei Sąjungininkų susitarimai

teritoriniais klausimais. TSRS vadovybės pozicijos pasikeitimas yra sietinas su Klaipėdos krašto ir kitos Rytų Prūsijos teritorijos dalies anapus Nemuno gyventojų evakuacija.

Raudonajai armijai užėmus Klaipėdą „Tarybų Lietuvos išvadavimo“ ir „lietuviškų žemių išvadavimo“ diskursai transformavosi į „visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ diskursą, reiškiantį „lietuviškų žemių sujungimą“. Iredentinio diskurso pasikeitimas buvo komplikuoatas, nes Tarybų Lietuvos vadovybė traktavo J. Stalino įsakymą dėl Klaipėdos „išvadavimo“ ir „visiško Tarybų Lietuvos išvadavimo“ kaip Klaipėdos „sugrąžinimą“ Tarybų Lietuvai ir „lietuviškų žemių sujungimą“ esant jos sudėtyje. „Lietuviškų žemių sujungimo“ su Vilniumi ir Klaipėda akcentavimas turėjo sukurti teigiamą Lietuvos visuomenės nuomonę ir palankumą sovietinei valdžiai. Tarybų Lietuvos vadovybės pareiškimų ir pasisakymų, teisės aktų bei TSRS ir Lietuvos TSR Aukščiausiųjų Tarybų sesijų 1945 m. analizė leidžia teigti, kad po Klaipėdos užėmimo „lietuviškų žemių sujungimas“ nebuvo objektyvi realybė.

Šaltiniai ir literatūra

1. *1944 metai. Lietuvos sienų raida. T. 2. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų.* Sudarytojas A. Liekis. Vilnius, 1997.
2. *Antrasis lietuvių tautos mitingas.* Maskva, 1943.
3. BAUŽA, Česlovas; SETKAUSKIS, Petras. *Lietuvos valstybingumas XX amžiuje. Atkūrimas ir tęstinumas.* Vilnius, 2002.
4. *Didžiojo Tėvynės karo laikotarpio Lietuvos TSR spauda 1941–1944 (iki Lietuvos TSR išvadavimo).* Vilnius, 1955.
5. *Epochas jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje.* Mokslinis redaktorius Č. Laurinavičius. Vilnius, 2013.
6. GEDVILAS, Mečislovas. *Tarybų Lietuva klestėjimo keliu.* Vilnius, 1950.
7. GEDVILAS, Mečislovas. *Lemiamas posūkis. 1940–1945 metai.* Vilnius, 1975.
8. KELSEN, Hans. *Principles of International Law.* New York, 1952.
9. LAURINAVIČIUS, Česlovas. Lietuvos sienų raida XX amžiuje. Iš: *Lietuvos sienos. Tūkstantmečio istorija.* Redaktorė L. Daukšytė. Vilnius, 2009, p. 104–117.
10. LIEKIS, Algimantas. *Lietuvos sienų raida. T. 1. Istorinė apžvalga nuo seniausių laikų iki šių dienų.* Vilnius, 1997.
11. *Lietuvių tautos atstovų mitingas.* Maskva, 1942.
12. *Lietuva buvo ir bus Tarybinė.* Maskva, 1943.
13. *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo Pirmininko drg. J. Paleckio kalba, pasakyta liepos 21 d. per ketvirtųjų Tarybų Lietuvos sukaktuvių minėjimą Vilniuje.* Vilnius, 1944.
14. *Lietuvos Komunistų Partijos (bolševikų) Centro Komiteto IV Plenumas.* Vilnius, 1945.
15. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare.* Sudarė A. Anušauskas, Č. Laurinavičius. Vilnius, 2007.

16. LOEBER, Dietrich A. Legal Consequences of the Molotov–Ribbentrop Pact for the Baltic States on the Obligation “to Overcome the Problems Inherited from the Past”. In: *Baltic Yearbook of International Law. Volume 1*. Redaktorė I. Ziemele. Hague, 2001, p. 121–161.
17. MAČIULIS, Dangiras. Lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniai sovietinėje propagandoje Sovietų Sąjungos–Vokietijos karo metu. Iš: *Lietuvos istorijos metraštis. 2010 metai, 2*. Vilnius, 2011, p. 93–112.
18. MAKHOTINA, Ekaterina. *Erinnerungen an den Krieg – Krieg der Erinnerungen. Litauen und der Zweite Weltkrieg*. Göttingen, 2017.
19. PALECKIS, Justas. *TSRS tautų draugystė Tėvynės kare*. Maskva, 1944.
20. PALECKIS, Justas. *Lietuvos žemių išvadavimas ir tolimesnieji Lietuvos liaudies uždaviniai kovoje su vokiškaisiais grobikais. Pranešimas Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos III sesijoje 1944 m. rugpjūčio 29 d.* Vilnius, 1945.
21. PALECKIS, Justas. *Dviejuose pasauliuose*. Vilnius, 1983.
22. PALECKIS, Justas. *Pergalės saliuotas. Karo meto užrašai*. Vilnius, 1985.
23. SAFRONOVAS, Vasilijus. Antrojo pasaulinio karo įvykiai Rytų Prūsijoje Klaipėdos krašto ir Kaliningrado srities atminimo kultūroje. *Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: faktai ir istorinės įžvalgos. Acta Historica Universitatis Klaipedensis XVIII*, 2009, p. 127–150.
24. SAFRONOVAS, Vasilijus. *Praeitis kaip konflikto šaltinis. Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*. Vilnius, 2011.
25. SAFRONOVAS, Vasilijus. *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriniame regione. Prūsijos Lietuvos atvejis*. Vilnius, 2015.
26. SNIEČKUS, Antanas. *Galutinio LTSR išvadavimo nuo vokiškųjų grobikų metinės*. Kaunas, 1946.
27. SNIEČKUS, Antanas. *Broliškoje TSRS tautų šeimoje*. Vilnius, 1972.
28. *Tarybų Lietuva. 1944–1945 m. LKP(b) CK ir Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo organas*.
29. *Tiesa. 1942–1945 m. LKP(b) CK organas*.
30. VADAPALAS, Vilenas. *Tarptautinė teisė. Bendroji dalis*. Vilnius, 1998.
31. VANSEVIČIUS, Stasys. *Lietuvos TSR valstybės ir teisės istorija*. Vilnius, 1979.
32. БАРСЕГОВ, Юрий. *Территория в международном праве*. Москва, 1958.
33. *История дипломатии. Т. IV. Дипломатия в годы Второй мировой войны*. Под редакцией А. Громыко, И. Земскова, В. Зорина, В. Семенова, М. Харламова. Москва, 1975.
34. САФРОНОВАС, Василиюс. О постижении Восточно-Прусского города после 1945 года. Соотношение его восприятий во всесоюзной, национальной, локальной системах значений на примере Клайпеды. *Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX amžiuje. Acta Historica Klaipedensis XXIV*, 2012, p. 233–251.
35. САФРОНОВАС, Василиюс. Восточная Пруссия – недоделённое наследство? *Ab Imperio: Studies of New Imperial History and Nationalism in the Post-Soviet Space*, 2014, No. 1, p. 205–243.

36. *Советская Литва. 1944–1945 м. Орган ЦК КП(б) Литвы.*
37. *СССР и Литва в годы Второй Мировой войны. Том II. Литва в политике СССР и в международных отношениях (август 1940 – сентябрь 1945 гг.).* Вильнюс, 2012.
38. СТАЛИН, И. В. *Сочинения. Т. 15.* Москва, 1997.
39. СТАЛИН, И. В. *Сочинения. Т. 18.* Тверь, 2006.
40. *Тегеран–Ялта–Потсдам. Сборник документов.* Сост. Ш. Санакоев, Б. Цыбулевский. Москва, 1970.
41. ЗОЛОВ, Александр. *Вопрос о Кенигсберге на переговорах «Большой тройки» в годы Второй мировой войны. Из: Калининградской области – 60: этапы истории, проблемы развития.* Калининград, 2006, с. 36–49.

Irredentist Discourse in Soviet Lithuanian Press, 1941–1945: From Territorial Claims to “Consolidation of Lithuanian Lands”

Rubenas Bukavickas

Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto St. 84, Klaipėda, Lithuania
e-mail: rubenas.bukavickas@gmail.com

Summary

From the appearance of Lithuanian irredentism at the end of the 19th century to the beginning of the war between Germany and the Soviet Union in 1941, the expression of Lithuanian irredentism depended on the geopolitical position of the major neighbouring states. It had an influence on the expression of Lithuanian irredentism even when Lithuania was independent and it had Klaipėda region as a constituent part, and also when Lithuania was a part of the Soviet Union.

During World War II Lithuanian irredentism was actualized as an element of Soviet politics that should have consolidated Lithuanians against Germans in the Soviet Union war with Germany. As the Red Army started the “liberation” of Lithuania, the leadership of Soviet Lithuania declared an objective to “liberate” not only the territory of Soviet Lithuania, but also Klaipėda region as well as another part of East Prussia beyond the Nemunas River. Soviet Lithuanian leaders borrowed the ideological conception of “liberation of Lithuanian lands” and their “consolidation” into one Soviet Lithuania from the history of Russia. The Soviet Lithuanian leadership presented itself as the executor of a historical mission – the only power that is capable of and must “liberate” all “Lithuanian lands invaded” by Germans and incorporate them into the territorial composition of Soviet Lithuania, which was being restored. From the “liberation”

of Vilnius to Klaipėda “liberation” it was not clear what the territorial boundaries of Soviet Lithuania were going to be, and therefore the meaning of the “liberation of Soviet Lithuania” was separated into abstract “liberation” of “Lithuanian lands”.

The problem of the international recognition of Soviet Lithuanian “statehood” being in the composition of the Soviet Union and the politics of the Soviet Union towards Soviet republics had a certain influence on the expression of territorial claims of the Soviet Lithuanian leadership in the irredentist discourse. From the beginning of the war between Germany and the Soviet Union until the Tehran Conference at the end of 1943 the Soviet Lithuanian leadership did not express any territorial claims to irredentist territories. They were openly named only from 1944, and the claims were directed not only towards Klaipėda region but also another part of the East Prussian territory beyond the Nemunas River. The claims of the Soviet Lithuanian leadership to irredentist territories were not an independent phenomenon; they reflected the position of the USSR leaders. After the entry of the Red Army into the territory of Soviet Lithuania occupied by Germans the myth of “complete liberation of Soviet Lithuania” started to form, which had to confirm the fact that the territorial borders of Lithuania had always existed since the end of World War II. However, until the occupation of Klaipėda the Lithuanian society as well as the leadership of Soviet Lithuania conceived Soviet Lithuania as the whole of “Lithuanian lands” and hoped that not only Vilnius and Klaipėda regions but also a part of the East Prussian territory beyond the Nemunas River would be annexed to Lithuania.

After the 3rd session of the Lithuanian SSR Supreme Council two “liberation” discourses were actualized: one of “Soviet Lithuania” and the other of “Lithuanian lands”. Official attitude of both the USSR and Soviet Lithuanian leaders towards the subject of the position of the Soviet Union borders according to the position of 1941 did not contradict the coexistence of such discourses: “liberation of Soviet Lithuania” meant the “liberation” of the borders of the Soviet Lithuanian territory of 1940–1941, while “the liberation of Lithuanian lands” meant the claims of the Soviet Lithuanian leadership to Klaipėda region. After the “liberation” of the territory of Soviet Lithuania the Soviet Lithuanian leadership did not place any claims to another part of the East Prussian territory beyond the Nemunas River, while the claims to Klaipėda region were expressed in a concealed form. While explaining the reasons of the change in the expression of the claim of the Soviet Lithuanian leadership to irredentist territories, two objective factors can be separated: the change of attitude of the USSR leadership regarding the dependence of the part of the East Prussian territory beyond the Nemunas River and allied agreements on territorial issues. The change of attitude of the USSR leaders could be related to the evacuation of inhabitants in Klaipėda region and another part of the East Prussian territory beyond the Nemunas River.

The analysis of the official statements of the Soviet Lithuanian leaders shows that after the occupation of Klaipėda such discourses as “liberation of Soviet Lithuania” and “liberation of Lithuanian lands” transformed into the discourse of “complete liberation of Soviet Lithuania”, which meant “consolidation of Lithuanian lands”. The change of irredentist discourse was complicated, because the Soviet Lithuanian leadership treated Stalin’s order concerning the “liberation” of Klaipėda and “complete liberation of Soviet Lithuania” as the return of Klaipėda to

Soviet Lithuania and the “consolidation of Lithuanian lands” in its constitution. The emphasis of the “consolidation of Lithuanian lands” with Vilnius and Klaipėda had to create a positive opinion of the Lithuanian society and a favourable attitude towards Soviet government. The analysis of the rhetoric of the Soviet Lithuanian leadership, legislation and the sessions of the USSR and the Lithuanian SSR Supreme Council of 1945 allows us to state that after the occupation of Klaipėda “the consolidation of Lithuanian lands” was not an objective reality.

Įteikta / Received 2018 05 18
Priimta / Accepted 2018 06 21